

*LEVENDE
BYGNINGSKULTUR*

// EN ESSAYSAMLING

*SEN // ELLEN BRAAE // ERIK BRANDT DAM
NBORG // SVAVA Riesto // POUL SVERRILD //
ENTZEL RIIS // MARTIN ZERLANG*

*LEVENDE
BYGNINGSKULTUR*

// *ENESSAYSAMLING*

Levende bygningskultur – en essaysamling

Udgivet af Realdania, 2019

Redaktion: Arne Høj, arkitekt MAA, institutleder,
Kunstakademiets Arkitektskole, KADK

© Forfatterne

Omslag og grafisk tilrettelæggelse:

Camilla Jørgensen, Trefold

Sat med Chronicle

Tryk på Narayana Press

1. oplag, 400 eksemplarer

Printet in Denmark 2019

ISBN: 978-87-93360-21-1

*LEVENDE
BYGNINGSKULTUR*

// EN ESSAYSAMLING

// REALDANIA

INDHOLD

Morten Birk Jørgensen //

*FOR DEN SOM KOMMER, DEN SOM BLIVER, OG
FOR DEN SOM TAGER AFSTED 13*

Thomas Bo Jensen //

*BYGNINGSKULTUR – IMELLEMDET
REAKTIONÆRE OG DET PROGRESSIVE 19*

Af Ellen Braae //

VELFÆRDSLANDSKABER 25

Af Erik Brandt Dam //

PÅ TVÆRS AF TID 35

Af Christoffer Harlang //

BYGNINGSKULTURENS JANUSHOVED 41

Af Mette Mechlenborg //

BYGNINGSKULTUR ER IKKE ALENE

BYGNINGSARV 47

Af Svava Riesto //

VELFÆRDSSAMFUNDETS BYGNINGSKULTUR

OG KLIMAKRISEN 55

Af Poul Severrild //

KUN EN INKLUDERENDE BYGNINGSKULTUR

KAN LEVE 61

Af Søren Vadstrup //

BYGNINGSKULTURENS VEDVARENDE

HOLDBARHED 67

Af Carsten Thau //

OM BEGREBET LEVENDE BYGNINGSKULTUR 83

Af Nina Ventzel Riis //

DEN LEVENDE BYGNINGSKULTUR – ET FORHOLD

MELLEM MENNESKE OG BYGNING 91

Af Martin Zerlang //

NÅR BYGNINGSKULTUREN LEVER 99

FORORD

Vores bygningskultur rummer vigtige fortællinger om, hvor vi kommer fra, og hvem vi er. Men hvordan definerer vi bygningskultur? Hvilken betydning har bygningskultur for mennesker? Hvad er det, der gør bygningskulturen levende, og hvad kan lægge den død? Hvordan sikrer vi en levende bygningskultur – og er der sammenhæng mellem levende bygningskultur og livskvalitet?

Vi har stillet spørgsmålet ”Hvad er en levende bygningskultur?” til en række forskere, som har svaret med forskellige faglige afsæt og personlige refleksioner. Der er ikke tale om videnskabelige artikler, men afsøgende essays med vid og kant, der spænder fra det konkrete eksempel til den filosofiske betragtning. Forskerne sætter ord på vores fælles bygningskultur – og dét, der giver den liv og gør den bæredygtig.

Foreningen Realdania arbejder for at fremme en levende bygningskultur. Vi vil være med til at udvikle de særlige bygninger, byrum og bydele, der betyder noget

for os. Vi arbejder med at styrke den kunnen og praksis, der kan gøre vores bygninger og bygningskultur mere bæredygtig. Og vi vil gerne være med til at skabe ny viden, så vi i fællesskab kan blive klogere. Tak til forskerne for deres kvalificerede og nuancerede bidrag til udviklingen af dette arbejde, som er et vigtigt ståsted for vores ambition om at udfordre, udforske og udvikle bygningskulturen.

Vi håber også, at teksterne kan inspirere den enkelte læser og samtidig være med til at pege på barrierer og potentialer for udvikling og nytænkning af bygningskulturen bredt set.

Rigtig god læselyst.

Stine Lea Jacobi,
Programchef Realdania

Af Morten Birk Jørgensen // Arkitekt MAA, ph.d. adjunkt ved Kunstakademiets Arkitektskole, KADK

FOR DEN SOM KOMMER, DEN SOM BLIVER, OG FOR DEN SOM TAGER AFSTED

Hvert år udgiver FN's flygtningeagentur en rapport om verdenssituationen fra et flygtningeperspektiv. Den seneste rapport fra 2017 indeholdt den triste nyhed, at antallet af flygtninge på verdensplan på et år var steget med 300.000 mennesker til det svimlende antal på 65,6 millioner mennesker. Det er i sig selv foruroligende. Men derudover er der noget ubehageligt og umenneskeliggørende over disse afrundede tal. En instrumentalisering, som udfordrer det humanistiske grundperspektiv. Mon der reelt er tale om en stigning på 306.251 mennesker? Og er det samlede antal måske nærmere 65.614.732? Det kan naturligvis ikke lade sig gøre at lave så præcise statistikker for en befolkningsgruppe af den størrelse og i konstant forandring. Men tankeeksperimentet kan hjælpe med at forstå det forhold, at alle disse mennesker, som imod deres vilje har forladt deres hjemsted, er individer;

at de alle møder livet med idéer, erfaringer og drømme om kærlighed. At de alle, hver og én, deler det vilkår, at de skal navigere imellem et sted, der er deres og en uvis fremtid på et sted, der er et andet.

Forleden dag kom jeg hjem fra Trondheim til et København, der sydede af sommerglæde. Amatører i udlejningsbåde med rosévin og bluetooth-højtalere og badende overalt langs havnens bolværker. Grebet af stemningen ringede jeg til en gammel studiekammerat for at få selskab til at deltage i løjerne. Det viste sig, at han lige var fløjet til Skt. Petersborg for at tilbringe weekenden. ”Nåh, hvor spændende” sagde jeg. ”Har du kæresten med?”. ”Næh, hun er faktisk i Lissabon i denne weekend” svarede han. Han nåede at spørge, hvordan jeg havde haft det i Japan, inden jeg fik forklaret, at jeg også lige var landet fra Trondheim. Vi rejser rundt i et omfang, som nærmer sig det groteske. Min studiekammerat er selv nordmand; hans kæreste er fra Holland. Sammen har de slået sig ned i København, og i weekenderne rejser de altså så ud for at opleve den resterende verden. Det er opløftende med den nysgerrighed på verdens forskellighed og andre steders anderledes livsvilkår. Fra et klimaperspektiv mangler der dog endnu svar på konsekvenserne af en flyve-kultur i vækst. Fra et mere alment humant perspektiv stiller den øgede rejselyst og migration spørgsmål ved idéen om at høre til. Hvad er København, når dens indbyggere er sammensat fra hele verden? Og hvor kommer man fra, når man ikke bor, hvor man voksede op og har sine rødder?

De to ovenstående realiteter knytter sig til to meget forskelligartede livsvilkår. Et centralt spørgsmål om privilegier opstår. De peger på en verden, som, i takt med øget international kontakt og afhængighed, også afslører globale ubalancer. Fælles for de to anekdoter er dog personlige konsekvenser af, hvad man engang kaldte globalisering. At vi må lære at navigere i nye idéer om tilhørsforhold og kulturer, som går på tværs af traditionelle nationale og regionale skel. At vi må styrke og vedligeholde en fortløbende diskussion om historie, kultur, hjem og personlighed. I denne diskussion er bygningskulturen helt og aldeles uomgængelig. Og derudover er den et formidabelt afsæt for på sigt at blive bedre til at forstå og vurdere de ovenstående komplekse realiteter.

Som fagpersoner og ikke mindst som forskere står vi i øjeblikket med en omfattende opgave. Dels har vi et ansvar for at bidrage til forløsning af bygningskulturens potentialer for den ovenfor beskrevne virkelighed. Det skal vi gøre ved kontinuerligt at bringe bygningskulturen ind på en samfundsmæssig arena, der overskrider fagområdets grænser og relaterer til aktuelle problematikker. Til tider skal vi søge at definere denne arena, imens vi til andre tider må acceptere at spille med på de temaer, som andre aktører og skiftende påvirkninger definerer. Hvis bygningskulturen skal fastholde sin samfundsmæssige relevans, er det afgørende, at vi holder et skarpt øje med en bredere politisk diskurs og formår at reaktualisere vores perspektiver, når vi ser potentiale for at bidrage.

Der er konflikter imellem nationale interesser overfor lokale, regionale og globale interesser, som vi ikke kan komme udenom. Når forskningen efterhånden ret éntydigt viser, at modersmålsundervisning til tosprogede børn øger deres evner til at mestre det danske sprog, så skal vi lytte efter og vurdere, hvad det kunne betyde for vores fagområde. Kunne man forestille sig, at en stærk bevidsthed og forståelse for en lokal bygningskultur for en dansk arkitekt vil øge forudsætningerne for at forstå og indoptage regionale bygningskulturer ude i verden? At tydelige billeder af lokal egenart vil styrke evnen til at spejle fremmede forhold? Er det her potentialer, som er langt bredere end sprog og arkitektur? Det tror jeg, og det mener jeg er et stærkt argument for at betragte bygningskultur som et grundlæggende progressivt begreb.

Hvis vi som fagområde ønsker at bidrage til de ambitiøse perspektiver, som jeg skitserer her, så er det afgørende, at vi står på et robust grundlag. Udenfor vores kreds findes fagområder, som i de seneste årtier har betragtet os fra nye og mere kritiske perspektiver. Det store forskningsområde indenfor Critical Heritage Studies har yndet at afdække problematiske aspekter af ikke mindst restaureringsarkitekturens interne faglige idiosyncrasier. Det har de haft omfattende succes med, og det har skabt ridser i lakken og et nyt og mere skeptisk billede fra ikke mindst en akademisk omverden. Reaktionen på sådan en offensiv kan let blive en omverdensforskrækkelse og en gardering af fagområdets tilkæmpede domæner. Det, tror jeg, er en sårbar strategi, som på sigt kan vise

sig svær at opretholde. Derimod tror jeg, at vi må løbe de implicerede risici, der ligger i en åbenhed overfor de nye kritiske perspektiver. Vi må studere og forstå kritikken, og vi må vurdere, om vi vil formulere modsvar, eller om vi til tage kritikken til efterretning.

Psykologerne anvender begrebet 'responsivitet' til at beskrive grundlæggende forhold for menneskelig kontakt. Det betyder, at vi mødes i gensidighed og åbenhed. En afgørende forudsætning for succesfuld responsivitet er tillid til sig selv og tillid til andre. Fagligt må bygningskulturen imødegå verden med en klar selvtillid, der gør os i stand til at møde omverdenen tillidsfuldt og derigennem være i stand til at reagere på modparternes signaler. Det vil give reel robusthed i en verden i forandring.

Af Thomas Bo Jensen // Arkitekt MAA, professor ved Arkitektskolen Aarhus

BYGNINGSKULTUR – IMELLEM DET REAKTIONÆRE OG DET PROGRESSIVE

Danmarks bygningskultur nyder stor respekt i udlandet. Den anses for konsistent og særegen. Hvorfor? Måske skyldes det et heldigt sammenfald imellem et begrænset geografisk område, en placering mellem Norden og Europa og en omfattende kystlinje, der har opretholdt sprog og identitet men omvendt har animeret til en stor eventyrlyst og handelstradition via søvejen.

Det er ikke så meget den historiske arkitektur, som det er den nyere historie fra modernismens gennembrud og frem, der i stigende grad tiltrækker byplanlæggere, arkitektskoler og forskere fra hele verden. Ret enestående er det, at det i lige så høj grad er det almindelige byggeri, der tiltrækker sig opmærksomhed, som det er prestigebyggeriet. Der er naturligvis mange fortællinger om årsagerne til dette, som, udover de førnævnte geografiske,

tæller velfærdssamfundets sociale dagsordner og lighedsideal.

Et yderligere forhold, der har været med til at sikre dansk bygningskultur sin position, er en stærk kritisk kultur. Der synes i nyere Danmarkshistorie – fra omkring demokratiets indførelse og frem – at have trivedes et spændingsforhold imellem konservativisme og avantgarde, imellem det 'reaktionære' og det 'progressive', som det også er blevet kaldt, snart med negativt tryk på det ene begreb, snart på det andet. To magnetiske poler imellem bevaring og fornyelse, kontinuitet og forandring, rødder og udsyn. Træghed overfor rastløshed. En konstant kontrovers på ord og huse, som har sikret en 'levende' bygningskultur, der hverken er stagneret i selvtilfredshed eller eroderet af impulser udefra.

Danmarks bygningskultur har (som mange andre stedsspecifikke bygningskulturer) altid været under påvirkning udefra. Alt efter hvilken vinkel man har anskuet det fra, har der været tale om 'indflydelse' eller 'pres'. De udefrakommende impulser er steget markant med den digitale tidsalder. Hvor arkitekterne før i tiden rejste ud for at finde de gode eksempler, så kommer eksemplerne helt ufiltreret til os nu. Tag fx Steen Eiler Rasmussen og andre arkitekters rejser i 1910'erne til Heinrich Tessenows enfamiliehuse og rækkehuse i Tyskland. Opdagelserne blev formidlet i tidsskrifter, på arkitektuddannelsen og tekniske skoler, og derfra forplantede de sig til rækkehusbebyggelser, haveforeninger og Bedre Byg-

geskik-bevægelsens stilsikre huse, som i dag er mere attraktive end noget andet.

Dengang var der blot en mindre håndfuld udenlandske forbilleder, der blev fremhævet fra tid til anden. I dag deles og spredes billeder fra overalt i Verden på et splitsekund. En eksponentielt voksende multiplicering af mulige forbilleder, de fleste uforklarede, kontekstløse. Er det et problem? Nej, det er en præmis! En præmis, der kræver is i maven, for dem der har magt til at bygge og et stort pædagogisk arbejde for dem, der uddanner morgendagens arkitekter og forvaltere af bygningskulturen.

Det siges ofte, at vi ikke længere har en kritisk kultur blandt danske arkitekter. Et aktuelt eksempel på det modsatte er Dansk Arkitektur Centers nye domicil BLOX i Københavns centrum. Her blomstrer det gamle spændingsforhold imellem det 'reaktionære' og det 'progressive' op på ny. Set fra det ene ringhjørne er bygningen "vulgær", "grim", "klodset", "utilpasset", "åndløs", "ufølsom", "malplaceret", "udansk". Fra det andet er den "flot", "skulpturel", "international", "karakterfuld", "smuk", "super".

Kritikken har atter rusket op i vores vante forestillinger om værdierne i vores bygningskultur. Men begge fløje synes at misse chancen for at nuancere de påståede arkitektoniske problemer eller kvaliteter. Hvor den ene fløj synes at fælde en moralsk dom, der sætter bygningen op imod en konsensus forestilling om, hvad der er god dansk arkitektur, så er den anden fløj mest optaget af

pittoreske kvaliteter eller begejstringen over ”internationalt format”.

Nyligt afdøde Per Kirkeby sagde: ”selv den mest oprigtige seen er bundet af konventioner. Der findes ingen uhildet sekraft”. Vi ser med vores bagage med vores opdragelse, men vores ’seen’ er ikke statisk, den flytter sig umærkeligt med tiden. Dette gælder, hvad enten man er blevet ekspert i bygningskultur, eller man blot lever med den. Dette er også en præmis, som man må prøve at se igennem en gang imellem, hvis bygningskulturen skal bevare sit ’levende’ omdømme. Så opnår man måske det, Grundtvig anså som ethvert folks særlige dannelsesopgave – at bidrage med noget unikt til det universelle.

Af Ellen Braae // Landskabsarkitekt MAA, professor ved Københavns Universitet

VELFÆRDSLANDSKABER

Bygningskultur handler om måden, som vi bebor kloden på. Det handler om den måde, som vi forstår os selv i de omgivelser, der nu engang er vores. Bygningskultur handler derfor ikke kun om funktionelle, meningsfyldte og æstetisk stimulerende rammer om vores liv. Det handler også om, *hvordan* vi gør det, og det handler om at gøre det i dialog med hinanden og med det naturgrundlag, der er den basale forudsætning for, at vi kan bebo kloden.

At fremme en levende bygningskultur er også at fremme en levende kultiveringskultur. Kultivere er et udtryk, der anvendes om at dyrke og fremelske planter, men det står også centralt inden for kunst og kultur, som noget veludviklet og raffineret. For at kunne kultivere noget, skal man kende både 'dyrkningsforhold' og 'planter': kontekst og objekt, hvis vi skal oversætte til arkitektsprog. Men der er også forskel på bygningskultur og dyrkningskultur. Når man bygger, bringer man noget nyt ind i Verden. Når man kultiverer, arbejder man med

dét, der ér. Dyrkningskultur rummer med andre ord også en skabelsesproces, og som sådan er de to praksisformer alligevel ikke så langt fra hinanden. Når forskellen alligevel er vigtig at fremhæve, er det fordi, vi fremover i højere grad må interessere os for at kultivere fremfor for at bygge. Også som arkitekter. Vi har, hvad bygningsmassen angår, bygget mange af de kvadratmeter, vi fremover har behov for. Men vi har kun én klode, ét landskab, én fælled, hvorfor kultiveringstilgangen meget direkte adresserer de begrænsede ressourcer, og ofte med god grund, der er knyttet til det landskabelige aspekt, dét der holder det hele sammen.

Bevidstheden om bagsiden af den måde, vi bebor kloden på, har fået et navn: det antropocene. Derved sidestilles signifikansen af menneskehedens indtagelse af kloden med tidligere geologiske tidsaldre. Vi oplever alle konsekvenserne heraf, både som karakteren af vores omgivelser og som klimaforandringer, der lokalt vidner om disse globale forandringer. Grundlæggende står menneskets forhold til dét, vi tidligere har benævnt natur, over for radikal gentænkning – disruption fristes man til at sige – og følgelige justerede praksisformer i måden, hvorpå vi bebor kloden.

Grøn kulturarv

På det nære plan er der behov for en helt anderledes grundlæggende forståelse af vores udveksling med naturgrundlaget. Som et kært barn har denne kultivering af naturgrundlaget mange navne: haver, parker, pladser,

torve, veje og alleer, diger og grøfter, men også bygninger indlejres i forhold til klima, topos og logos. De er, som en del af vores bygningskultur, kulturbårne, signifikante bearbejdning af terræn, vand, planter, rumligheder, klima osv., og kan derfor ikke entydigt betegnes som enten kultur- eller naturfænomener. Det er imidlertid netop på denne måde, at vi har omtaler og administrerer vores 'arv'. Her skelner vi mellem natur og kultur og vi evner kun i meget ringe grad at indfange det måske allervigtigste ved bygningskulturen, nemlig dens forhold til det naturgivne grundlag og kulturelle kontekst, som det taler sammen med. Med introduktionen af begrebet 'den grønne kulturarv' er det således hensigten at overskride dette enten-eller og erstatte det med et både-og.

Inden for det seneste årti har vi udviklet vores forståelse af kulturarv – bedre benævnt med det engelske ord *heritage*, fordi det ikke skelner mellem kultur- og naturarv. Heritage er således stadig det umistelige, det storartede, det gamle og det unikke, som vi gerne vil bevare. Men heritage er mere end det. Det er potentielt også hverdagsarkitekturen, dét vi lever i og med hver eneste dag. Grundlæggende har alt værdi – vi er længe forbi essens-tænkningen, hvor værdien var genstanden iboende, og vi ser i dag værdi som noget, vi i vid udstrækning tillægger, som noget vi projicerer ind i tingene. Derfor er heritage-perspektivet ikke kun rettet mod bevaring af fortiden i fremtiden, men også mod hvordan vi understøtter et kontinuum af tid og rum, hvor vi taler om indsigtsfuld og meningsbåret udvikling. Mod hvordan vi

løfter og udvikler på en måde, hvor vi knytter bedre bånd til vores omgivelser, synes bedre om det, passer bedre på det, og derved understøtter en udvikling båret af indsigt og omsorg. Det bærer direkte over i spørgsmålet om, hvordan vi tager vare på de ressourcer, vi nu engang har. Hvordan vi udvikler ikke bare en levende, men også bæredygtig kulturarv. Her er kultiveringstilgangen ikke bare central men lige så uomgængelig, som dens grundlæggende præmisskifte er uopdyrket land så at sige.

Den grønne kulturarv er også forenet af en række fælles udfordringer, hvoraf de mest markante er urbanisering og klimaforandringer. Grøn kulturarv er delvist formet af lokale klimatiske forhold og er dermed særlig følsom over for aktuelle klimaforandringer såsom ændrede nedbørsmønstre, havvandsstigninger, vindpåvirkninger og forandring i gennemsnitstemperaturer. Den danske klimaforandringsdebat har hidtil primært kredset om skybrud og oversvømmede kældre. Men hvordan påvirker de bredere klimaforandringer den grønne kulturarv? Drivkræfterne kommer også indefra når ændringer i demografi, drømme om det gode liv, skønhedsidealere og samlivs- og produktionsformer stiller krav om andre udtryk og anvendelser af vores grønne kulturarv. Hvordan undgår vi at lade en dagsorden, som eksempelvis frygten for øget nedbør, overskygge andre, væsentlige parametre?

Efterkrigstidens grønne kulturarv

En særlig og særlig stor og udfordrende del af den grønne kulturarv knytter sig til efterkrigstiden. Den periode hvor velfærdsstaten materialiserede sine normer og værdier gennem arkitektur og planlægning. Og hvor arkitektur og planlægning medvirkede til at udvikle spørgsmålet om, hvad velfærd var og for hvem. Ud over at den grønne kulturarv fra denne periode er vanskelig at arbejde med, fordi vi endnu ikke har tilstrækkeligt veludviklede teorier og metoder at møde denne overlevering med, så er den også stor. Over halvdelen af vores samlede bygningsmasse stammer fra de sidste syv årtier, mens vores arealforbrug i samme periode langt overstiger tidligere tiders. Alene derfor er vi forpligtede til et særligt opmærksomt blik på denne del af vores heritage. Vi ved derfor, at fremtidens hverdagslandskaber, hvad enten der er tale om boligområder, sportsområder, produktionsområder eller lignende, skal finde sted inden for de eksisterende rammer af selvsamme kategorier. Men ikke nødvendigvis blot erstatte hinanden. Vi er blot startet på øvelsen med at stille skarpt på denne periodes efterladenskaber. Her er det helt centrale spørgsmål: hvad kan vi forstå ved efterkrigstidens landskaber? Hvis ikke vi formår at besvare det spørgsmål i et fortids-nutids-og-fremtidsperspektiv, går vi fejl af opgaven med at udvikle en ny og levende bygningskultur. En bæredygtig kultiveringskultur, hvor vi skal lære efterkrigstidsårnens signifikante kulturudtryk at kende. Vi skal med andre ord starte med at udforske det, som vi har, det vi tror, at vi kender, men ikke kan se,

fordi det virker så velkendt og fordi der er så meget af det. Vi skal udforske for at kunne udfordre og forhåbentlig udvikle det. Udforske-Udfordre-Udvikle! Det er ikke nogen lineær proces, hvor vi først kan udvikle, efter vi har udforsket og udfordret. Det sker, som andre komplekse processer, som integrerede og iterative forløb, hvor vi lærer ved at handle på en informeret måde. Det er derfor helt afgørende, at vi får den reflektive, explorative og vidensbaserede del af sådan et loop ordentligt i spil. Vi skal med andre ord videre end til blot at reproducere udtømte dogmer om at 'nyt-møder-gammelt', 'form follows function' osv., men for alvor gå i materien, praksisserne og diskurserne for at løfte den historisk store og helt afgørende opgave, den historisk store og helt afgørende opgave med at genfortolke efterkrigstidens byer, bygninger og landskaber.

Velfærdslandskaber

Ideerne om dét, der efterfølgende er blevet *coinet* som velfærd og videre til velfærdsstat, velfærdssamfund og velfærdsby, tillægger vi i hovedsagen politikere og andre samfundsengagerede kræfter i efterkrigstiden. De værdier, som er indbygget i materialiseringen af efterkrigstidens udvikling af velfærdssamfund, bygger selvsagt på tænkninger, der rækker langt tilbage. Det gælder især de forhåbninger til og drømme om, hvad adgang til natur og grønne omgivelser kan bibringe. En del er blevet omsat til 'hardware' i form af 'eksistensminimums'-normer med lysindfald og friarealsprocenter, sportsarealer, par-

ker og grønne kiler. Men meget er forblevet u-ekspliciteret, og dét er der behov for at grave frem, så vi kan synliggøre og dermed overveje, hvordan vi i dag står i forhold til de indlejrede værdier, og også gøre os klogere på, hvilke værdier vi i dag værdsætter og har behov for – og have et skarpt øje på, hvordan indholdet i visse værdier langsomt forandrer sig. Det gælder eksempelvis ideer om fællesskaber, sådan som vi bl.a. ser, at det kom til udtryk i boligbebyggelserne fra 1940'erne til 1970'erne. Hvordan kom det til udtryk, hvordan blev det bragt i anvendelse og hvordan bruger vi dem i dag? Og videre, hvordan tænker vi i dag fællesskaber og arkitekturens og landskabsarkitekturens rolle i den sammenhæng? Der er god grund til at spørge, idet dele af fundamentet for den universalistiske velfærdsmodel inden for de seneste årtier er blevet anfægtet af stigende ulighed, immigration, kulturel diversitet, digitalisering – foruden den helt overgribende fordring om at finde en bedre balance i naturforholdet og det ligefremme men svære faktum, at værdier er dynamiske. Spørgsmålet er da, hvordan kan vi udvikle vores forestillinger om velfærd og velfærd for hvem, hvor vi på den ene side tager afsæt i de nye præmisser og på den anden i materialiseringen af tidligere tankegods? Såvel Den Europæiske Landskabskonvention som FARO Chartret adresserer på forbilledlig vis det dialogiske potentiale mellem bygningskultur og livskvalitet, mellem mennesker og deres livsverden, for nu at bruge et Heideggerbegreb. Livsverden er den måde, som vi oplever Verden og os selv i Verden på. Dialektikken består således i,

at vi forbinder betydning med vores livsverden, og at vi kontinuerligt projicerer betydning ind i den. Denne forbundethed er helt afgørende for, at vi føler os tilpas i den bygningskultur, der danner ramme om vores hverdag. Og at vi tager vare på vores omgivelser, hvilket har et stort bæredygtighedspotentiale, ligesom det åbner for den well-being dimension, som velfærdslandskaberne også adresserer. Det helt store potentiale ligger fra et strategisk synspunkt derfor i, hvordan man kan udvikle praksisformer, der åbner for at projicere betydning ind i dét, der er derude, uden at det opleves som en dræning af dén betydning, der allerede associeres med det. Man kan tale om, at man sammen skaber kulturarv, og at det kan være af både materiel og immateriel karakter.

Inden vi tuner helt ind på nogle meget tidsspecifikke dagsordner, er det helt nødvendigt at forstå det komplekse sammenspil mellem materialitet, anvendelser og diskurser, som udgør afsættet for en videreudvikling – så kan vi bedre lægge til, trække fra, justere osv. Hvordan forholder vores primære forståelsesramme, som er båret af binære koncepter som individ-kollektiv, borger-stat, barn-voksen, frihed-autoritet, materiel-åndelig rigdom sig, når de twistes, drejes og forskydes i interne og eksterne relationer og dermed også iblandt bytter roller i årsag og virkning? Har vi ikke også her behov for at kultivere vores for-forståelser og skærpe indsigten i, hvordan rum, betydning og anvendelse spiller sammen over tid? Spørgsmålet, om hvordan vi kan udvikle vores fælles åbne rum til meningsfulde, æstetisk stimulerende og

langtidsholdbare rammer for vores hverdagsliv, afhænger af vores indsigt i egne tilgange, forståelsesrammer og metoder. Vi behøver en reflekteret kultiveringskultur – i teori og praksis – for at udvikle fremtidens velfærdslandskaber!

Af Erik Brandt Dam // Arkitekt MAA, MDL, NORDMAK, ekstern lektor ved Kunstakademiets Arkitektskole, KADK

PÅ TVÆRS AF TID

Der er noget menneskeligt i begrebet 'en levende bygningskultur'. At vi ændrer os med tiden, ser værdier på nye måder, søger fundament i en verden i bevægelse samtidig med, at vore vaner udfordres. Det er dynamisk.

Når jeg bevæger mig gennem en gade, gennem en by eller gennem et landskab, bemærker jeg sammenhængen mellem steder og bygninger. Og jeg bemærker det indbyrdes forhold mellem bygningers krop, materialitet, detaljering og placering. Jeg bevæger mig i tid og påvirkes af ligheder og forskelle, der manifesterer sig i harmoniske sammenhænge. Jeg bemærker det, der skiller sig ud og kaster lys, og jeg reagerer, hvor bygninger vender stedet ryggen og ignorerer dette fundamentalt nødvendige samspil.

På mine rejser i landet aflæser jeg den 1.000-årige historie, der væver bygninger i landskab og by sammen i et udsæendt netværk med forskellige tætheder.

Jeg erfarer, at min opfattelse af bygninger ikke alene beror på dem som selvstændigt materialiserede strukturer, men farves af deres relationer til sted, brug, samfund, individ og hinanden.

Bygninger forstås i en sammenhæng. De spejler samfundsudvikling, kulturelt udsyn, hverdagsliv, byggeteknisk stade, udvikling i håndværk og industri, tilgængelighed til materialer og produkter samt økonomi.

At indkredse betydningen af begrebet *en levende bygningskultur* handler derfor om at beskrive, hvad der på tværs af epoker binder det byggede miljø sammen. Om at beskrive hvordan tider, teknologier, materialer, menneskets behov, drømme og aftryk giver hånd til hinanden, viser nye veje og manifesterer selvstændige udtryk, som en arv, hvor materielle og immaterielle værdier vandrer fra generation til generation som en invitation til deltagelse og fortsat udvikling.

Bygningskultur formes af hånd, ånd og materialer og beskrives ofte som en særlig typologi fra en afgrænset periode, som fx bindingsværk. Bygningskultur er, både noget man arver, og noget man giver videre.

En levende bygningskultur skaber forbindelser mellem forskellige bygningskulturer og favner de forandringer, den transformation og revitalisering, der finder sted i en bygnings levetid.

En levende bygningskultur interesserer sig for mere end de enkelte epoker, den rene typologi og form.

En levende bygningskultur interesserer sig for sammenhænge mellem bygninger på tværs af tid, når de

skifter funktion, istandsættes, ombygges eller transformeres. Den skabes og vedligeholdes af mennesker, får næring af forskellighed, udvikler arven og skaber rammer om fællesskaber.

”Kultur er vaner” skriver Hartvig Frisch. En levende kultur er spørgelysten, udfordrer vore vaner, anerkender forskellige værdisæt, forholder sig med eftertanke til arven og viser nye veje.

En levende bygningskultur er noget, som vi er en del af, har mennesket i centrum og tager udgangspunkt i samtiden, samfundets udvikling, forventninger til fremtiden, traditioners overlevering og nødvendige fornyelse.

En levende bygningskultur er netop levende, i bevægelse, forbinder tider og bygger broer, således at historien opleves relevant, nærværende og nødvendig – ansporer til at bruge, vedligeholde og udvikle vore bygninger uanset hvilken epoke, de repræsenterer og hvilke materialer, de er opført af.

En levende bygningskultur viser både frem og tilbage. Den er forankret, har lært af historien og peger fremad ved at være reflekterende, sanselig og fortællende. Den forener håndværksmæssig kunnen og industriel produktion, har materiale-mæssige og taktile kvaliteter, der rækker ud efter og skaber relationer til kroppen og dens skala.

At arbejde med *en levende bygningskultur* fordrer interesse for og indsigt i andre tiders værdisæt, normer og traditioner for at kunne etablere en respektfuld, lyttende dialog og udføre indgreb, der er vurderet i mere end et lys.

Ved at se os selv som efterfølgere, forstår vi værdien af det lange perspektiv, vi er en del af. Og vi konfronteres med forpligtelsen til at se, det vi skaber, som noget generationer efter os kan bygge videre på.

En levende bygningskultur er responsiv og tilpassningsdygtig i forhold til nye programmer, aktuelle resource- og miljømæssige udfordringer, klimaforandringer og lovgivningsmæssige krav – den kan vedligeholdes og opretholder sin integritet i forandringsprocesser.

En levende bygningskultur skaber dynamiske og inkluderende livsrum for mennesker og støtter samfundsudviklingen – både som fysiske rum og ved at skrive os ind i en større historie og tidsmæssig ramme.

En levende bygningskultur giver arven videre, forpligter til eftertanke og drømme om fremtiden.

Af Christoffer Harlang // Arkitekt MAA, professor ved Kunstakademiets Arkitektskole, KADK

BYGNINGSKULTURENS JANUSHOVED

Hvis vi ser kultur som underforståede handlingsmåder, der skaber forbindelser og sammenhænge, som vi er fælles om at opfatte som værdifulde, er bygningskulturen måder at forme vore huse og byer på, som vi gennem tiderne har set som udtryk for, den måde vi er i verden på.

Først former vi bygningerne, så former bygningerne os, har Winston Churchill engang sagt, og dermed bliver mellemværendet mellem bygningskultur og os et gensidigt forhold.

For bygningskulturen afspejler vor selvforståelse og vores kunnen, den forbinder os med hinanden, stemmer vort sind og påvirker vores velbefindende.

Bygningskulturen er adfærdsregulerende!

Den er skabt af generationer før os, og den er, som andet arvet gods, tæt integreret i vores tilværelse. Det kender vi fra andre af livets forhold, hvor det nedarvede bevidst eller ubevidst bærer træk og gentager mønstre i

vores adfærd, som vi har fra vores forældre eller bedsteforældre.

Eller som vi gennem livet har tilegnet os, fordi vi dér har set et indhold eller et tilhørsforhold, som vi tillægger betydning.

De skaber os som mennesker.

Når vi taler om bygningskultur taler vi altså om byggemåder og værdier, der kommer til udtryk gennem vore bygninger og byer på en måde, der bekræfter og bærer vores kultur.

Tidligere var det den tavse håndværkskultur, som sørgede for både videreførelsen og udviklingen af bygningskulturen. Under indtryk af teknologiens udvikling overleveredes viden og kunnen gennem tiderne fra far til søn, fra mor til datter. Meget af denne kultur er tiden løbet fra, og fordi udviklingen har givet os indlysende forbedringer har det først og fremmest historisk interesse.

Bygningskulturen er vigtigt for os, fordi den fortæller historier, der skaber dybde og sammenhæng fra generation til generation. Den hjælper os til at forstå os selv i et mere komplet billede, end det nutidige spejl formår, og ved at give os forklaringer på, hvordan vi er nået hertil, får vi redskaber til at komme videre.

Vi kan lære meget af bygningskulturen.

Man kan helt enkelt sige, at bygningskulturen er vigtig for os, fordi den er bærer af det identitetsindhold, der skaber vores selvforståelse som mennesker, og fordi den rummer et meget omfattende reservoir af viden om,

hvordan mennesket gennem tiderne kvalificeret har føjet materialer sammen til bygninger.

Det første er helt grundlæggende for vores civilisation, det andet en forudsætning for at den kan fortsætte.

For det er vigtigt at se bygningskulturen som en del af livet, som noget der er i udvikling, i bevægelse og i henfald. Som noget vi ikke blot skal tilegne os, men som også er noget, som vi skal bygge videre på. Vi er selv historie, som PH sagde.

Vi bliver på den ene side til dem vi er gennem vores kontakt med bygningskulturen, for den fordrer, at vi tager stilling til den, forholder os til den. Både fordi vi skal kunne reparere den, omdanne den og for, at vi skal bygge nyt, der kan lære meget af den.

En meget direkte indfaldsvinkel til den levende bygningskultur kunne være at forsøge at fastholde dens egenskaber i en helt konkret bygningsdel, vinduet, gennem tre forskellige blik: Det historiske, det tekniske og fænomenologiske blik.

Med vinduet, som et af en bygnings og en bys vigtige elementer, kan vi se følgende: Det historiske blik på vinduet fortæller os, hvordan de forskellige epoker kan aflæses i formater, sprosser, profiler, hængsler, bemaling og glastyper, og alle disse detaljer er uundværlige elementer, der indgår i en gensidighed, når vi oplever bygningskulturen som autentisk og lødig. Ser vi på vinduets tekniske egenskaber, er vinduet, som en del af bygningens klimaskærm, nødvendig for dagslys inde i huset og for beboernes visuelle kontakt med omverdenen. Det kan vi

måle og beskrive, og der er lovgivning, der sikrer, at det er dimensioneret fornuftigt. Forholder vi os fænomenologisk til vinduet, opdager vi, hvordan vinduet udefra træder frem som bygningens øjne, der, ligesom i et menneskets ansigt, afspejler sjælen bag, og hvordan det indefra med sit profilerede sprosseværk og karmtræ graduerer lysets fald i rummet. Når vi sammenfatter de historiske, tekniske og fænomenologiske træk, begynder vi at forstå, at de forskellige aspekter ved vinduet samtidigt trives i bygningskulturen, når alle tre niveauer simultant er tilgodeset. Skal vi selv tegne nye vinduer i et nyt hus, eller skal vi reparere et eksisterende vindue i et ældre hus, opdager vi, hvor store forskelle selv små forskydninger i nuanceringen af de tre dimensioner kommer til at betyde. Ændringer i sprossernes profiler på få mm kan ændre karakteren af et hus og aflæses i et helt gaderum. For bygningskulturen er både sårbar og robust. Den er sårbar overfor forenklinger, der devaluerer de virkninger, den skaber, og robust fordi den er bærer af en viden om, hvordan vi kan lave verden om for at være her, som gennem generationer har vist sin holdbarhed.

Men den levende bygningskultur er ikke levende, med mindre vi både forholder os levende til den og samtidigt aktivt holder den levende ved at forsøge at forstå den, forsøge at tilegne os den, forsøge at gå ind i den.

Gustav Mahler taler et sted om, at det ikke handler om at tilbede asken, men i stedet om at bevare ilden. En lignende opmærksomhed møder vi hos P.V. Jensen Klint, der taler om, at det for arkitekten må dreje sig om at til-

egne sig bygningskulturens skønhed på en sådan måde, at det bliver til en del af arkitektens selv, og at det ikke er en efterligning, der skal tilstræbes, men derimod en så indlevet tilegnelse, at tidligere tiders skønhed gives genfødt, idet arkitekten ”giver sig selv.”

Men bygningskulturen er under pres, fordi den fordrer indlevelse, forståelse og respekt, og det er træk, der alle steder i den globaliserede verden har det svært. Derfor skal vi passe på bygningskulturen, for den passer på os!

Af Mette Mechtenborg // Cand mag., ph.d. Seniorforsker ved Statens Byggeforskningsinstitut

BYGNINGSKULTUR ER IKKE ALENE BYGNINGSARV

Den franske stedsteoretiker Henri Lefebvre mente, at den russiske revolution i 1920'erne mislykkedes, fordi de sovjetiske aktivister ikke formåede at skabe en bygningskultur, der passede til deres revolutionære idéer. Hans argumentation var, at nye sociale livsformer krævede nye fysiske rammer: ”Ændr livet! Ændr samfundet! Disse mottoer mister deres betydning uden en tilsvarende bygningskultur. [...] ..nye sociale livsformer kræver en ny bygningskultur, og vice versa.” (1974/1991:59).

Vender man Lefebvres argument på hovedet, kan man sige, at bygningskultur legemliggør historien og fortidens sociale livsformer *ved* at gøre dem levende. I det perspektiv er der ikke stor forskel mellem bygningskultur og kultur generelt. Begge dele består af vaner, traditioner og værdier i en gruppe eller et samfund, og erhverves over tid. Når vi spørger til bygningskulturen, spørger

vi derfor til tre aspekter af det samme: Det fysiske, det sociale og det historiske.

I bygningskulturen er bygninger, arkitektur og planlægning, den tredje dimension af menneskelig væren, hvor historien og socialiteten er de to andre. Bygningskultur indgår altså i vores viden om menneskets kultur, og siger samtidig, at der ikke kan forestilles at være socialitet og historie, uden at der er en bygningskultur at være det i. Vi kan ikke erfare eller indgå i sociale relationer, uden at disse foregår på et sted, og uden at dette sted for altid vil være et spejl af denne erfaring. På samme vis vil alle historiske begivenheder altid være knyttet til et konkret sted, de vil, som de gamle grækere sagde, "være beholdere for vores minder". Historien bliver en dialogpartner i forhold til nye samfundsformer, livsstilmønstre og værdier. Bygningskulturen er med andre ord både symbolsk og performativ: Den gør noget, den handler, det vil sige har en effekt på de mennesker, der bruger den og færdes i den. Bygningskulturen er også symbolsk, fordi den indgår i det levede liv og derved implicerede tid. Gennem tid tillægges bygningskulturen værdi og bliver værdiskabende. Gennem det værdiskabende bygger bygningskulturen bro mellem dengang og nu, mellem de mennesker, der engang var og de mennesker, der engang skal komme. Bygningskulturen minder os om, at vi selv lægger til historien, lige som vi selv er en del af historien. Summa summarum: Værdien af bygningskulturen ligger i relationen mellem det fysiske, det sociale og det historiske. Det er derfor også i relationen, at vi skal fin-

de betydningen af begrebet bygningskultur. Forstået således, at en god bygningskultur kan skabe bedre sociale omgangsformer og øge stedsidentiteten og den lokale stolthed, mens dårlig bygningskultur kan hæmme social udfoldelse, føre til historisk og social ekskludering og en lav stedsidentitet til følge.

I dag er bygningskulturen reduceret til bygningsarv

Bygningskultur handler om bygningsarvens og arkitekturens evne til at indgå i de processer, der er vigtige for stedserfaringen og for meningsdannelsen. Herved forstået, at nogle bygningsværker/miljøer i højere grad formår at åbne sig for, ja endda understøtte, produktionen af en meningsfuld stedserfaring ved at skabe fælles referencepunkter. Men det er også her, at bygningskulturen viser sig at være et vanskeligt begreb at arbejde med. Man kan vove den påstand, at det største problem med vores bygningskultur i dag er, at den fortolkes som bygningsarv: Fredede bygninger, bevaringsværdige huse og kulturmiljøer, som hæver sig over hverdagslivets byggede strukturer i materiale, stil og særkende.

Reduktionen af begrebet bygningskultur til bygningsarv betyder, at bygningskulturen er noget, der står uden for det almindelige hverdagsliv, og som kræver en vis distance at få øje på. Den bliver et værk, der er mål i sig selv. Problemet med denne (mis)fortolkning er, at bygningsarv i modsætning til andre æstetiske discipliner, som fx billedkunst, musik, teater og design, ikke i samme omfang har adgang til populærkulturens kanaler og

medier, og ikke i samme omfang forstås som en del af hverdagens kulturelle symboler, kulturfællesskaber og objekter. Bygningsarv er ofte et genstandsfelt for de særligt indviede; for faglige aktører, som kan argumentere inden for arkitekturhistorie, stilarter og byggeteknik. I det perspektiv er bygningskulturen (stadig) elitær. Omvendt er bygningskulturen i populærkulturen blevet et spørgsmål om livsstil og privat konsum. Det ses tydeligt i tv-programmer og livsstilsmagasiner, hvor livsstilseksperter inviteres ind i smukke ”arkitekttegnede” boliger eller idylliske ældre landsteder ”med atmosfære”, hvor arkitekturen fremhæves som del af en samlet iscenesættelse af den enkeltes livsstil og indretningskompetence. Her bliver bygningskultur præsenteret på lige fod med bordet fra Norman og det vævede tæppe fra Peru. Denne konsumbaserede individualisering af bygningskulturen er med til at øge kløften mellem den kollektive bygningsarvs fælles gode og livsstilskulturens smagspositionering. Mellem den tilbageskuende finkulturelle dannelse og den individualiserede materialisme.

Her glemmer vi, at bygningskultur favner begge yderpunkter. At bygningskulturen både kan være historisk og kollektivt forankrende, ligesom den kan være genstand for personligt ejerskab og livsstilspositionering. Det er netop bygningskulturens fineste egenskab, at den (af) spejler vores livsformer, værdier og livsanskuelser, og gør historien levende. Ikke at forstå at bygningskulturen ikke også kan indeholde bygningsarv af en kvalitet, som (også) gør den til et værk. Men her er det vigtigt at hu-

ske på, at vurderingskriterierne aldrig må stå alene, men skal kombineres med bygningens/miljøets potentiale i forhold til at tale ind i en kulturel selvforståelse. Bygningskulturen skal bruges som kulturel markør på det fælles, på det historiske, på det meningsskabende i et lokalsamfund, en region eller nationen. Det kræver, at bygningsarvens kvaliteter tolkes ind i nye sammenhænge, får nye funktioner og fortællinger, som er vedkommende, inkluderende og meningsgivende. Bygningskulturen må gerne give modstand og føre til konflikter. For det er i modstanden, at vi forhandler med fortidens livsformer og værdier, og derved sætter vores egne ditto i et perspektiverende lys.

*Vi mangler en grundlæggende forståelse af
bygningskulturen*

Kløften mellem en elitær og en populær opfattelse af bygningskulturen bevidner, at vi mangler et sprog, der gør os i stand til at kommunikere bygningskulturen ind i og med hverdagslivet. Vi mangler med andre ord en grundlæggende viden om, hvad de byggede strukturer gør for vores kollektive livskvalitet og selvforståelse. Mens museer og kulturinstitutioner for længst har erkendt, at historiefortælling også handler om mennesker, og derfor arbejder strategisk med *re-enactment* og modtagerorienteret læring, er bygningsarv primært for fagfolk, mens begrebet bygningskultur sjældent ringer en klokke uden for læringsinstitutionerne og fagbranchen. Det til trods for at det lokale sted og den lokale historie i

årevis har været genstand for en stigende interesse, også blandt lægfolk, ildsjæle og andre, der arbejder frivilligt med steder, fx inden for lokalarkiver, lokale organisationer og lokalturisme. Det til trods for at begreber som *spatial tænkning* og *spatial citizenship education* vinder frem i forskningen om børn og unges geografidannelser i skolen, som redskaber til at aktivere stedets betydning for dannelsen af borgere til de demokratiske samfund. Det til trods for at adskillige politiske strategier og undersøgelser trækker en direkte linje mellem det lokale sted, bygningers udformning og stil og negativ social arv, senest i regeringens ghettoudspil.

Bygningskulturen er ikke kun en pæn kulisse for allerede velfungerende samfund. Bygningskultur er allestedsnærværende, konfliktfuld og besværlig. For at kunne forstå, hvordan bygningskultur og øget livskvalitet hænger sammen, må vi kigge på sammenhængen mellem bygningskultur og liv. I et hverdagssprog, som man bygger bro mellem dengang og nu, mellem dem og os, mellem det elitære og det populære.

Af Svava Riesto // Mag.art., ph.d., lektor ved Københavns Universitet

VELFÆRDSSAMFUNDETS BYGNINGSKULTUR OG KLIMAKRISEN

Da Greta Thunberg steg i land i New York fra en solcelledrevet båd for at deltage i FN's klimatopmøde, blev det en symbolsk begivenhed. Klimakrisen kræver reel handling ud over det sædvanlige. Fra syd til nord oplever vi konsekvenserne af klimaforandringerne, som giver byudvikling og bygningskultur nye udfordringer.

I Danmark skal omstillingen til en mere bæredygtig udvikling ske samtidig med, at byer og landskaber fra efterkrigstidens velfærdssamfund har nået en alder, hvor vi må tage stilling til deres værdier.

Velfærdssamfundets byer og landskaber i forandring

En overvejende del af alle Danmarks bygninger stammer fra velfærdssamfundets opbygning, som tog særlig fart i de årtier, der fulgte efter 2. verdenskrig. Perioden 1945-1975 forandrede det byggede miljø i Danmark mere end

nogen anden. Som svar på befolkningsvækst, urbanisering og nye krav til boligstandarden i et moderne Danmark opstod store nye områder med almene boliger og parcelhuse, sammen med nye bycentre, erhvervsområder, skoler, idrætsanlæg, biblioteker og andre offentlige institutioner, forbundet med tog- og vejnet, store parkbånd, grønne kiler og fredede landskaber. Inspireret af moderne ideer om leg, folkesundhed, fællesskaber og andre velfærdsgoder var arkitekter, planlæggere og landskabsarkitekter med til at gennemplanlægge hverdagslandskabet i en hidtil uset grad. Udviklingen var hjulpet på vej af statslige politikker og ofte eksperimenteren med industrialiserede byggeteknikker og materialer, der har vist sig at have meget forskellig holdbarhed.

I dag står det fysiske miljø fra velfærdssamfundets opbygning overfor store forandringer. Fra den enkelte bygningsdetalje til bebyggelsesplan, byrum, parker og de store landskabelige sammenhænge ser vi omdannelser. Montagebyggerier har behov for reparationer og ombygninger, mens legepladser og parker virker misligholdte og opleves ude af takt med nutidens brug og idealer. Alt imens er befolkningen blevet mere mangfoldig, og livsmønstre, familieformer og børneliv ændres. Dertil vil vi i de kommende år se flere og flere omdannelsesprojekter, der søger at imødekomme miljø-, klima- og biodiversitetskriserne – bygninger bliver energirenoveret, parker, gader og landskaber bliver omdannet for at øge artsrigdommen eller for at kunne optage store mængder regnvand som følge af klimaforandringer.

Alle disse forandringsprocesser kalder på en bred vifte af samarbejder og specialiseret ekspertise. Men mit argument her er, at de mange fysiske omdannelser – hvad enten det drejer sig om renovering, klimasikring, energioptimering, sociale løft, nye programkrav eller andet – ikke blot handler om at svare på morgendagens udfordringer, men også om at lave om på ”en fysisk og kulturel arv”. Som samfund skal vi være vidensmæssigt rustet til at kunne træffe kvalificerede valg mellem bevaring og udvikling af bygninger, byer og landskaber fra efterkrigstidens velfærdssamfund.

Det er ikke ligetil at vurdere, hvilke kvaliteter velfærdssamfundets bygningskultur måtte have, som det kan være værd at videreføre. Nogle gange står stereotype opfattelser om ’grim beton’ og ’grønne ørkener’ i vejen for en genuin interesse og viden om de enkelte steder i deres egen ret. Men det er nødvendigt at adressere den fysiske arv fra velfærdens bygningskultur nu, hvor vi er ved at ændre den så markant. For disse byer og landskaber, bygninger og byrum er en del af vores personlige og fælles erfaringshorisont – det er her mange af os har levet og lever vores hverdagsliv. Her kan være værdier, som er værd at videreføre til fremtidens byer og landskaber.

I forbindelse med bevaring støder fagfolk nemt på det problem, at velfærdssamfundets byggede miljø vanskeligt kan indfanges med etablerede metoder for registrering. For eksempel er det svært at arbejde med begreber som det ’unikke’ i en arkitektur og byrum præget af standardisering og det almindelige. Endvidere kræver denne

arkitektur ofte, at vi løfter blikket, sådan at det ikke bare er bygningen, men også byrummet, de store planer og landskabelige sammenhænge – og ikke mindst sammenhængen mellem de forskellige skalatrin – og deres rolle som livsrum og kollektiv samfundshistorie, som er vigtig for at træffe kvalificerede beslutninger om genbrug, nedrivning og videreførelse.

Bygningskultur for en tid med klimaforandringer

Det ligger i ordet, at bygningskultur er et spørgsmål om *kultur*, dvs. hvad vi *gør*. Dele af by- og landskabsudviklingen er stadig præget af et enten-eller-perspektiv, som vi kender det netop fra velfærdssamfundets modernistiske arkitektur: Vi freder ganske få, enkeltstående monumenter eller værker, og rundt om 'udvikler' vi ved fuldstændig at erstatte gammelt med nyt, uden blik for hvad, der allerede er. Men vi skal blive bedre til at skabe fremtidsvisioner med udgangspunkt i den eksisterende bygningskultur. Ikke sådan, at vi konserverer hele bymiljøer og landsbyer og søger at fastfryse tiden. Men snarere, at vi udvikler netop med udgangspunkt i det, der er særligt på hvert enkelt sted.

Forskning viser, at byggeindustrien er en af de største ressourceslugere, så det at genbruge ofte er mere miljømæssigt bæredygtigt end selv det mest 'grønne' nybyggeri. Derfor er det helt nødvendigt, at vi går i kreativ dialog med de bygninger og landskaber, der allerede er sat i verden. Hvis der ikke er meget gode grunde og offentlig opbakning til at erstatte eksisterende elementer med

nyt, skal man lade være. At fysiske spor fra forskellige perioder støder sammen kan stimulere til forundring, nysgerrighed og eftertanke. I byerne giver det at genbruge en funktionstømt bygning nogle gange plads til flere forskellige slags brug og brugere, end hvad selv det mest komplekse nybyggeri kan rumme – og til en billigere husleje. På den måde kan historiske miljøer her yde en fysisk modstand, som bidrager positivt til byens sociale og kulturelle mangfoldighed. Andre steder i Danmark har lokalmiljøer formået at bruge historiske bygninger og landskaber som løftestang for en positiv udvikling.

I de kommende år vil vi se mange projekter, som handler om at møde klima- og biodiversitetskriserne i byer og landskaber. Udviklingen af det fysiske miljø i Danmark vil i stigende grad skulle forholde sig til scenarier som stormflod, havvandsstigninger og tørke i nye fremtidsbilleder præget af usikkerhed. Opgaven, med at gøre de fysiske miljøer robuste for sådanne klimascenarier, vil rumme en række spørgsmål om bygningskultur, som vi som demokratisk samfund bliver nødt til at stille os. Men den vil også rumme en række spørgsmål om bygningskultur, som vi som demokratisk samfund bliver nødt til at stille os, bl.a.: Hvad er det ved byerne og landskaberne vi vil betragte som kulturarv eller som naturværdier, som er værd at videreføre i forbindelse med klimasikring? Hvordan og for hvem? Hvordan kan vi arbejde med bevaring og udvikling i projekter drevet af en klimasikringsdagsorden? Her vil der være behov for at sammenligne erfaringer og uddrage læring til fremtidens praksis.

Af Poul Severrild // Mag.art., ph.d., museumschef MSO ved Forstadsmuseet

KUN EN INKLUDERENDE BYGNINGSKULTUR KAN LEVE

Hvis en bygningskultur skal være levende, skal den løbende have ilt. Den skal ses og tales om – den skal luftes og opleves som reelt tilstedeværende omkring os. Det stiller store krav til os, og det stiller krav til vores bygningsmasse.

De byggede landskaber i Danmark omfatter hundredtusindvis af bygninger, der tilsammen rummer – og måske udtrykker – vores bygningskultur. Den består af skidt og kanel – fra bygningsfredede arkitektoniske og kulturhistoriske perler til kondemneringsmodne huse. Bygningskulturen rummer en tidsdybde, der rækker fra oldtidens møjsommeligt formede døderum i gravhøjene til dagens industrielle arkitektur. Den bærer i varierende grad historier om levet liv og spejler skiftende tiders samfundsindretning. Den fylder her i landet nok så meget som naturen og er i fortsat vækst – i modsætning til netop naturen. Den er omkring os, og den er i os – fra fø-

degang til kapel – fra hytte til slot – fra Svaneke til Ringkøbing. Den er Danmark.

Vores bygningsmasse er utvivlsomt levende. Bygningerne er fulde af liv, som illustrerer vores aktuelle samfundstilstand, og den er præget af konstante forandringer. Her rives ned, bygges nyt, forandres, forbedres, ødelægges og kvalitetssikres.

Om vores bygningskultur er levende, er et helt andet spørgsmål.

Den bygningskultur, som jeg identificerer mig med, og som for mig er levende i kraft af mit eget og andres engagement, udgør en mindre delmængde af den samlede bygningskultur. Jeg må gå ud fra, at andre har tilsvarende oplevelser. Som byhistoriker er jeg naturligvis mere engageret end almindeligt i bygningskulturen, men som borger deler jeg min tilgang med mange flere. Jeg er altså både så privilegeret og så udfordret, at jeg har såvel en privat som en professionel vinkel på bygningskulturen. Jeg er både den højtuddannede, som professionelt priser elitær bygningskultur, og borgeren på den københavnske vestegn, som privat omfavner det hjemlige i almindelighedens bylandskab.

Den dobbelthed konfronterer mig konstant med de udfordringer, bygningskultur udsættes for i mødet med den befolkning, der skal omfavne og levendegøre den. Brobygning mellem de to sfærer – den faglige og den private, der på hver sin vis forholder sig til bygningskulturen, er det, der kan danne grobund for fastholdelse og udvikling af levende bygningskultur.

Den levende bygningskultur er både den, der bliver brugt, elsket og udviklet af mennesker, som bliver engageret af dens fysik, potentialer og iboende budskaber, og det er den, der udfordrer af præcis de samme årsager. Det peger på, at vi skal være mere åbne overfor en bredere vifte af bygningskulturer, for selvom vores samlede byggede landskaber rummer vores nationale bygningskultur, så har vi hver vores – fordelt på geografi, sociale tilhørsforhold, kulturelle holdninger o.s.v.

En bygningskultur bliver ikke nødvendigvis levende af at blive kanoniseret, for den monumentaliserende, som den nationale kanonisering kan medføre, er mere livsforhindrende end livgivende. Men når vi selv – borgerne med det lokalt funderede kendskab – identificerer og beskriver vores bygningskultur, bliver den let en del af vores liv – den bliver levende.

Levende bygningskultur holdes altså i live af de mennesker, der bruger den og engagerer sig i den. Men som samfund har vi mest fokus på at skabe en række tekniske værktøjer, som myndigheder skal bruge til at passe på de kanoniserede dele af bygningsmassen, som samfundet ønsker at bevare. Værktøjerne forholder sig ikke til at holde bygningskulturen levende.

Drømmen om at være omgivet af en levende bygningskultur kan kun holdes i live gennem oplevet ejerskab. Så længe bygningskulturen af de mange opleves som tilhørende andre i samfundet, kan vi ikke forvente engagement, men højst interesse. Når opslag om bygningskultur på nettet altovervejende peger på de dele af

bygningskulturen, som består af gamle og/eller elitære bygninger som præste- og herregårde eller arkitekternes egne huse, så er det vanskeligt for os ude i 'almindelighedens' bygningsmasse at opleve et ejerskab til bygningskulturen.

Først når vores forståelse for bygningskulturel kvalitet også omfatter hverdagslandskabernes bygningskultur, som de fleste af os færdes i, kan vi forvente at kunne mobilisere engagement. Det vil sikre ikke bare en levende bygningskultur, men også en levende involvering i bygningskulturen.

Når vi oplever, at vores almindelige boligmiljøer i byerne, forstæderne og på landet kan relateres til bygningskulturen, og når viften af offentlige hverdagsinstitutioner vurderes i samme åndedrag som kirker og slotte, så bliver der mulighed for at nedbryde barrierer, åbne øjne og engagere i alle de bygningskulturer, som tilsammen danner vores byggede landskaber.

Interesseforeninger til fordel for særlige stilarter og bygningstyper er væsentlige for højnelse af fagkundskab, men som redskaber til at sikre liv i og omkring bygningskulturen kan de kun være et mindre støtteben. Den stærkt sammensatte bygningskultur kræver mere for at være levende, og først og fremmest kræver den, at vi sikrer en diversitet i værdisætning og i redskabsudvikling, som kan matche diversiteten i bygningskulturerne.

Som elitær modernismedyrker bosat i en arbejderforstad konfronteres jeg dagligt med den kommunikative barriere, når indgangen til interesse for bygningskultur

bliver lig med den faglige indgang. Først når den barriere bliver nedbrudt, har vi forudsætningerne for en levende bygningskultur.

Bygningskulturen bliver først for alvor levende, når vi alle har aktier i den, og når det bliver synligt, at aktierne er noget værd – at vores liv bliver bedre med den.

Af Søren Vadstrup // Arkitekt MAA., lektor ved Kunstakademiets Arkitekthole, KADK

BYGNINGSKULTURENS VEDVARENDE HOLDBARHED

Bygningskunst kan defineres som det at tegne, projektere og opføre en bygning, og *bygningskulturen* er derfor den kultur, som *de allerede byggede værker* repræsenterer. Disse består af såvel enkeltbygninger, som samlede bebyggelser, fx landsbyer, byområder og byer – og endvidere af pladser og byrum samt haver, parker og landskabskultur.

Hvorfor skal vi bevare bygningskulturen?

I 1918, for godt 100 år siden, fik vi i Danmark den første Lov om Bygningsfredning, med det formål at værne – og forhindre nedrivning af – 'Bygninger eller Bygningsdele, som har kunstnerisk eller historisk værdi, og tillige som Regel er over 100 Aar gamle.' I 1966 blev denne definition udvidet til 'landets ældre bygninger af arkitektonisk, kulturhistorisk eller miljømæssig værdi, herunder bygninger, der belyser bolig-, arbejds- og produktionsvilkår

og andre væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling'. Denne lov har resulteret i udpegningen af ca. 9.000 fredede bygninger i Danmark. Over 1.000 ældre kirkebygninger er beskyttet under anden lovgivning.

Men hvad med alle de andre, helt almindelige, eksisterende bygninger i landet, der indgår i vores samlede bygningskultur? Hvorfor skal vi værne og forhindre nedrivning af disse? Tiden går jo sin gang, og vi har vel siden 'arilds tid' skiftet de gamle og utidssvarende huse ud med nye, bygget om og til som vi lystede, efterhånden som kravene til husene og byggeteknikken skiftede. Danmark skal jo ikke være eller ende som et rent museum.

Det skal vi primært af tre grunde:

- Fordi alle de 'helt almindelige', ældre huse og bygningsmiljøer fortæller en vigtig *immateriel og materiel historie om*, hvem vi er, hvor vi kommer fra og hvorfor vores samfund ser ud, som det gør. Oven i købet på et meget langt stræk – 800 år.
- Fordi disse 'helt almindelige huse' har en ret betydelig brugsværdi den dag i dag. De er meget fleksible, de kan bygges om og til og de kan vedligeholdes meget enkelt. Man kan også sige, at de på grund af dette er meget *bæredygtige*.
- Fordi de fleste ældre bygninger og byområder helt klart *beriger vores omgivelser* rent æstetisk og arkitektonisk. Det kan nye bygninger også gøre, men

blandingen af gammelt og nyt, både i den enkelte bygning og i et byområde, medfører ofte en særlig karakter, identitet, atmosfære og arkitektonisk helhed, der er meget attraktiv og værd at bevare.

Bygningskulturens vedvarende holdbarhed

Vi har i dag cirka 1.3 mio. bygninger i Danmark, hvilket er lidt under en tredjedel af alle bygninger i landet, der er bygget i en 800-årig periode, fra den brændte teglsten blev indført her i landet omkring 1160 – til cirka 1960. Disse bygninger er i dag fra ca. 60 år til ca. 800 år gamle. Foruden teglsten repræsenterer de et register på blot 50 byggematerialer, idet der til den enkelte bygning ofte kun er brugt omkring 25 forskellige materialer.

Det er materialer, der indgår i bygningskonstruktioner, der foreløbigt har vist sig at kunne holde i mindst 150 til 800 år, de 'korteste', eksempelvis støbejern og portlandcement, fordi disse ikke har været kendt og brugt i længere tid end 150 år. Meget, meget få af disse 60-800 år gamle bygninger er i dag ved at falde sammen, tværtimod. Og stort set intet – jeg skal vende tilbage til hvad – kan forhindre, at de ikke kan holde i mindst 200 år mere. Det tillader jeg mig at kalde ubegrænset og vedvarende holdbarhed.

Vi skal nemlig for det første forstå, at ældre bygninger er meget anderledes bygget, indrettet og tænkt fra starten, end stort set alle andre 'forbrugsgoder', som vi omgiver os med. Eksempelvis computere, mobiltelefoner, biler, cykler, tøj, møbler – eller nutidige bygninger

med termoruder, trykimprægneret træ, eternit mm. Ældre bygninger er fra starten bygget til at holde i mindst 200 år eller mere.

For det andet spiller mode og den tekniske udvikling kraftigt ind på levetiden for biler, computere osv. Det gør det også i mange ældre bygninger gennem de ofte uheldige ombygninger og udskiftninger – på engelsk kaldt 'retrofitting' = ny teknologi tilpasset til gamle elementer, fx veteranbiler eller -tog. Men med en række helt nye løsninger til 'genmontering' af gamle, gennemprøvede materialer, elementer og løsninger – frem for nye og uprøvede materialer, elementer og løsninger – i ældre bygninger, en slags 'refitting', kan vi modvirke dette meget effektivt. Og gennem det, som vi kalder *restaurering* (Latin: Restauro = genoprette, genopbygge, rette op), kan vi også slippe af med de forkerte materialer og løsninger, så de gamle bygninger kan genopstå tæt på deres fordums skønhed. Derved kan de gamle bygninger forhåbentligt også leve videre, uden at lide yderligere skade af dårligt tilpassede og ugennemtænkte mode-flip eller tekniske eksperimenter.

De klassiske byggematerialer, -konstruktioner og håndværksmetoder

Et forskningsprojekt om 'Bæredygtighed og cirkulær økonomi for ældre bygninger' på Kunstakademiets Arkitektskole har vist, at hvis man vedligeholder og istandsætter ældre bygninger med brug af de klassiske byggemate-

rialer, bygningskonstruktioner og håndværksmetoder, opnår man følgende fordele:

- De har en meget lang holdbarhed, hvis de udføres korrekt. Faktisk en ubegrænset holdbarhed.
- De er teknisk velegnede til at kombinere med ældre bygningers materialer og konstruktioner.
- De understøtter husets historiske helhed gennem deres tekstur samt smukke slid og patinerings.
- De understøtter husets arkitektoniske kvaliteter gennem deres æstetiske egenskaber.
- De har den bedste totaløkonomi for husejeren, bl.a. i kraft af mindre og mere enkel vedligeholdelse.

Et oplagt mål er derfor, at vi skal nå frem til, at færre husejere, bygherrer, håndværkere og arkitekter er så bange for at bruge de klassiske materialer, konstruktioner og håndværksmetoder, ofte fordi de ikke ved nok om disse og derfor tror, at nye materialer og metoder er bedre, holder bedre og formentlig også er billigere. Det er de ikke. Tværtimod.

60-60-60

Hvis man studerer de nuværende aktiviteter i byggebranchen, viser det sig, at cirka *60-80 %* af den årlige omsætning stammer fra vedligeholdelse, istandsættelse og ombygning af eksisterende bygninger. Men forskningen viser også, at *60-80 %* af de arbejder på bygninger, der er opført før *1960*, sker med forkerte (uhensigtsmæssige)

materialer, metoder og holdninger. Derved svækkes de historiske værdier i bygningen, de byggetekniske forhold i bygningen, de arkitektoniske værdier i bygningen samt bygningens ekstremt lange/vedvarende holdbarhed. Det samme kan man også sige om behandlingen af de tilsvarende samlede bebyggelser, byområder, pladser og byrum.

Anvendelsen af utilpassede, moderne materialer og metoder til vedligeholdelse og istandsættelse (renovering) af ældre bygninger medfører derfor helt unødvendige forringelse af ældre bygningers bærende bevaringsværdier og af dansk bygningskultur. Dertil kommer de medfølgende økonomiske omkostninger for husejerne til genopretning efter disse unødvendige og selvskabte fejl og skader på bygningerne.

Før og efter 1960-70

Dette skyldes også, at der går et relativt skarpt skel i dansk byggeskik mellem bygninger, der er opført før ca. 1960-70, og bygninger, der er opført efter. Bygninger opført før 1960, er bygget med de 'klassiske' byggematerialer, håndværksmetoder og bygningskonstruktioner. Disse er er svage, porøse (kapillaråbne), de kan vedligeholdes, de kan repareres og de har ekstrem lang holdbarhed/levetid. Her viser vores forskning

- at bygninger, der er ældre end ca. 1960, konsekvent skal vedligeholdes og istandsættes med de samme slags materialer og konstruktioner, som de er bygget

med: murværk opmuret med luftkalk, evt. puds udført af luftkalk og overfladebehandling med hvidtekalk, vinduer af spejlskåret kernetræ, konstruktioner i massivt stolpeværk samlet med træsamlinger, udluftede bræddebeklædninger, linoiemaling, limfarver, træbjærene o.a.

- at de mest alvorlige tekniske og æstetiske skader på bygninger, ældre end 1960, som nævnt skyldes anvendelsen af uhensigtsmæssige materialer, metoder og konstruktioner til vedligeholdelsen og istandsættelsen – ikke nedbrydning fra vejr og vind, frost og tø.
- at de klassiske materialer og metoder også er de mest hensigtsmæssige, rent totaløkonomisk for bygninger, der er ældre end ca. 1960, bl.a. på grund af deres gode robusthed og lange holdbarhed.

Bevar den levende bygningskultur

Det lyder jo som lidt af et paradoks! Hvis noget bliver 'bevaret', så er det jo ikke 'levende' længere? Udstoppede dyr fx eller en ruin. Men bygninger og byer er ikke som udstoppede dyr eller ruiner.

Men med udtrykket 'den levende bygningskultur' menes der selvsagt, at bygningskulturen, forstået som de allerede eksisterende bygninger og bebyggelser her i landet, naturligvis skal leve videre, udvikles, ombygges og tilpasse sig nutidens og fremtidens nye vilkår og krav. Men vores forskning, baseret på studier af den måde ombygninger og 'renoveringer' af ældre bygninger er

sket på gennem de seneste 25-30 år, viser, at dette absolut ikke er 'fri leg'.

Først og fremmest skal alle indgreb indeholde en *metode*, der sikrer, at den eksisterende bygnings historiske, tekniske og arkitektoniske kvaliteter bliver undersøgt og fremlagt. Formålet er, at man kender den pågældende bygning, bebyggelse eller byområde *virkelig godt*, på et velunderbygget, systematisk og metodisk grundlag, hvor alt relevant er med – også det, man ikke kan se direkte. Derved sikrer vi også, at det nye, som vi tilføjer, er *tilpasset helheden på det konkrete sted*, materialemæssigt, størrelsmæssigt og formmæssigt – og falder ind i stedets særlige karakter og atmosfære

Dernæst skal man som husejer, rådgiver og håndværker være klar over, at der er meget stor forskel på, materialemæssigt og holdningsmæssigt, at *bygge nye huse* i dag og at vedligeholde, istandsætte og ombygge ældre bygninger, der er opført *før ca. 1960*. Det sidste kræver bl.a., at man kender den nyeste forskningsbaserede viden om ældre bygningers bygningsfysiske forhold og de klassiske materialer og metoder, som disse bygninger er skabt med. Her ser vi i dag alt for meget 'von hören sagen' og 'gammel overtro fra før krigen' hos de håndværkere, rådgivere og materialeproducenter, der er vant til at udføre dagens nybyggeri.

Og for det tredje skal vi uddanne og efteruddanne de håndværkere og rådgivere, der skal arbejde med 'den levende bygningskultur', i den nyeste, forskningsbaserede viden på området, både historisk, teknisk og arkitekto-

nisk, og hvoraf noget er beskrevet ovenfor, på arkitekt-skolerne, på fagskolerne og andre steder. Håndværkerne skal oplæres til at have to værktøjskasser og to materialerum: Eet til nybyggeri og huse, der er opført efter 1960-70, og eet til bygninger, der er opført før 1960-70. Det gælder bl.a. mursten, mørtel, træ, isoleringsmaterialer, maling og forskelligt specialværktøj.

Hvis ikke risikerer vi, som vi er godt på vej til i dag, at den 'levende' bygningskultur snart bliver til den 'døde' bygningskultur, som tomme skaller af sig selv. Pakket ind i utilpassede materialer og bevidst kontrasterende design. Konkret skal projektet 'den levende bygningskultur' bygge på:

- at alle ældre bygninger, der skal istandsættes, energiforbedres og ombygges, konsekvent undersøges efter den samme meget logiske, enkle, systematiske og gennemprøvede metode: Analyse- og Værdisætningsmetoden. Denne kan benyttes både til bygninger, bebyggelser og byrum. Det vil give 'sagen' et kæmpe løft, hvis alle fremtidige projekter benytter den samme standardiserede undersøgelsesmetode, for ældre og bevaringsværdige bygninger.
- at alle ældre bygninger, der skal istandsættes, energiforbedres og ombygges, konsekvent benytter den nyeste forskningsbaserede viden om de mest hensigtsmæssige materialer, metoder og konstruktioner til dette.

- at den nyeste og koordinerede, forskningsbaserede viden, der bl.a. findes i:
  - Slots- og Kulturstyrelsens 'Information om Bygningsbevaring 2014',
  - Center for Bygningsbevarings 'Anvisninger til Bygningsbevaring',
  - Bygningskultur Danmarks 'Bevarings-guides'
  - Kunstakademiets Arkitektskoles 'Om bygningskulturens transformation'
  - sitet 'bevardithus.dk', etableret af Søren Vadstrup, samt bøgerne 'Huse med sjæl' og 'Byhuset'
  - enslydende viden og informationsmaterialer fra Sverige, Norge og Finland m.fl.
  - dels udbygges med ny relevant (historisk, teknisk og håndværksmæssig) forskning,
  - og dels bliver koordineret med 'alle' de myndigheder, videntcentre, undervisningsinstitutioner, organisationer og kommuner, der arbejder med en kvalificeret bevarelse og udvikling af Danmarks bygningskultur.

Vi har faktisk lige nu (stort set) al den viden til rådighed, som der skal til. Vi ved, hvad der beviseligt virker og ikke virker i forhold til ældre bygninger. Nu bør 'alle' (minus materialeproducenterne?) kunne blive enige om dette.

Herefter skal denne viden udbredes gennem publikationer, net-materialer, undervisning og efteruddannelseskurser – samt en effektiv, bred folkelig formidling. Og

dermed gøre 'den levende bygningskultur', jf. ovenfor, til en 'folkesag'.

- Som et fjerde punkt kan projektet 'den levende bygningskultur' arbejde på, at bygninger og byområder med kulturhistoriske og/eller arkitektoniske kvaliteter konsekvent bliver omfattet af regulerende (bevarende) lokalplaner.
- Samt at alle bevaringsværdige bygninger i landet bliver registreret – og at denne registrering, af pædagogiske grunde, bliver opdateret af kommunerne *cirka hvert 5. år*. Dette kræver en centralt styret efteruddannelse af kommunernes ansatte i de nye metoder, der er udviklet hertil af Kunstakademiets Arkitekt-skole, som led i skolens forskning.

Samspillet mellem bygningskultur og livskvalitet.

Den del af menneskers livskvalitet og trivsel, som bygningskulturen har indflydelse på, handler om, at denne kan fremme, eller hæmme, de sociale, økonomiske, kulturelle og sundhedsmæssige forhold for beboerne, samt deres komfort. Den del af bygningskulturen, der er opført før 1960-70, vil erfaringsmæssigt i høj grad fremme beboernes kulturelle identitet, livskvalitet og trivsel, eventuelt i lidt mindre grad deres komfort.

For den *enkelte bygning*, benyttet til beboelse, arbejde eller andre aktiviteter, handler dette om, at en bygning, der giver mennesker kulturel identitet og livskvalitet:

- på alle måder skal bevare sin historiske identitet og tekniske kvalitet og holdbarhed, og derudover være arkitektonisk smuk og berigende at se på. Herunder at den har en velproportioneret bygningskrop og har indvendige smukke og velproportionerede rum med et godt og sundt indeklima og et rigeligt og smukt dagslys.
- skal passe harmonisk ind i områdets eksisterende bygningsmiljø, og at den skal bestå af smukke og gode materialer med vedvarende holdbarhed og en enkel vedligeholdelse, bl.a. repræsenteret af velbevarede bygninger, der allerede er mindst 60-100 år gamle, gerne 150-250 år.
- ældre bygninger vil også ofte have en tydelig og mærkbar karakter, atmosfære og sjæl, bl.a. gennem et smukt slid og patina, der afspejler et længerevarende brug – eller andre kulturhistoriske eller immaterielle fortællinger.

For samlede bygningsmiljøer, der kan fremme beboernes livskvalitet, handler dette om, at disse skal bestå af:

- blandede boliger m.h.t. ejerformer, boligstørrelser og –typer – med en bevidst social spredning, og også med integrering af boliger, småerhverv og butikker samt kort og sikker vej til skoler og institutioner.
- bygninger af maksimum 5 etagers højde af hensyn til kontakten med livet mellem husene.

- begunstigede forhold for gående og cykler og begrænsede forhold for biler, bl.a. ved at bevare eksisterende ældre byer, eller anlægge dele af nye byer, med smalle og krogede gader, som i middelalderens byplaner.
- grønne parker mellem husene og bilfri pladser og fællesområder.
- bygninger og byområder, med kulturhistoriske og/eller arkitektoniske kvaliteter, skal være omfattet af regulerende lokalplaner.

Barrierer for samspillet mellem bygningskultur og livskvalitet.

Disse består i sagens natur af de modsatte elementer, og som man for det meste finder i bygninger og byggerier opført efter 1960-70, herunder ikke mindst der, hvor disse er opført i ældre, eksisterende bygningsmiljøer.

- Uinteressant og ikke-berigende arkitektur i grimme materialer (beton) og med alt for små – eller for store - vinduer.
- Uskøn ældning og patinering af materialerne, især efter slid.
- Dyr og omkostningsfuld vedligeholdelse, bl.a. gennem ustandselige og meget dyre vinduesudskiftninger.
- Høje huse med alt for ensartede lejligheder og beboersammensætning.
- Begunstigede forhold for biler og begrænsede forhold for gående og cykler.

- Manglende regulering af bygninger og byområder med kulturhistoriske og/eller arkitektoniske kvaliteter.

Først og fremmest er det en ofte forekommende *barriere* for et lykkeligt samspil mellem bygningskultur og livskvalitet, at ældre bygninger, opført før 1960-70, af ren uvidenhed vedligeholdes og istandsættes med forkerte materialer og metoder, der ikke spiller sammen med ældre bygninger, men ødelægger og forarmer disse historisk, teknisk og arkitektonisk, så også *beboerne* mistrives.

Kombinationen af ældre bygninger og nye, moderne materialer *holder* for det første ikke rent teknisk, da de nye, hårde, stærke og tætte materialer ikke lader sig forene med ældre bygningers langt svagere overflader. De nye materialer *patinerer* heller ikke smukt, sammenlignet med de gamle. Og endelig *klæder* mange nyttilkomne materialer og 'modeflip', som sortglaserede tegl, termovinduer med falske sprosser, palæpuds af cement og velfærdsknaster af glas, ikke ældre bygninger.

Hvad med bæredygtigheden?

Endelig er gamle 100-200-årige bygninger, der vedligeholdes – eller i stigende grad 'tilbageføres' til de oprindelige materialer og det oprindelige udseende – langt mere *bæredygtige og klimavenlige* end de nye huse, der opføres i dag. Det er de fordi, de som nævnt har *vedvarende holdbarhed*. De står der også om 200 år. Og i disse 200 år tærer de langt mindre på Jordens begrænsede na-

turressourcer, som fx ler, kalksten, sand/grus, jern, rent vand og råolie, de udleder langt mindre CO₂, fra bl.a. produktionen og transporten af byggematerialer som beton, stål, mursten, glas, mineraluld og plastik, og desuden producerer de langt mindre affald, især farligt affald fra bl.a. nedrivninger af bygninger – eksempelvis fra de nyeste, kun 60-80 år gamle bygninger, der allerede er gået i stykker, og som det ikke kan betale sig at reparere.

Nybyggerier i træ, som byggebranchen er så stolte af og præmierer med 'krondiamant-certifikat' i bæredygtighed, et sprogligt 'lån' fra meget lange ægteskaber på hele 65 år, skal således også være glade, hvis deres bygninger holder meget mere end de samme 65 år – fyldte som de er med tilfældigt opskåret skodtræ, beslag, skruer, lim og plastik. 'Bryllups-certifikaterne' indregner heller ikke de alvorlige byggeskader, der indtræffer på de fleste nye bygninger, både af træ og beton, allerede efter 5-10 år, og som koster utrolige masser af naturressourcer, udleder CO₂ og medfører endnu mere affald, herunder farligt affald.

Af Carsten Thau // Professor emeritus, Kunstakademiets Arkitektskole, KADK

OM BEGREBET LEVENDE BYGNINGSKULTUR

Traditionen kan for alle kulturelle udtryk dels opfattes som noget støvet, dog samtidig som det substrat, hvorfra noget nyt vil blomstre. Selv modernistisk kunst og arkitektur, der ofte har stillet sig kritisk an over for traditionen, har etableret sine egne traditioner, sine egne følgeskaber, ligesom avantgarden altid var forankret i traditionen, for såvidt som dens traditionsbrud beroede på en indgående analyse af det overleverede, som man under alle omstændigheder stod på skuldrene af, og som man netop måtte bryde med på en bestemt måde. I virkeligheden for at redde de høje standarder. Autenticitet er ikke blot forbundet med det genuint gamle og direkte traditionstro, men også med det originale nye projekt.

Befolkningen som helhed har næppe nogen inderlig følelse af at forstå sin egen tid som historie indvirket i en historisk udvikling, der ad tusinde veje er vævet ind de materielle aflejringer, vi lever i og omkring.

Bygninger trækker sig under alle omstændigheder, ligesom kunstværker, tilbage i tiden og bliver til tågede hieroglyffer. Bygninger, fra borge over universitetsbygninger til kirker og parker, er primært noget, der findes, noget man tager for en selvfølge. For vide dele af befolkningen er de blot "gamle dage" og nybygninger blot sensationelle, generende, stødende eller flotte, dvs. "moderne". Befolkningen er loyal over for udviklingen i almindelighed og i arkitekturen, så længe den er udtryk for en almen vækst i velstand og forbrug.

Under alle omstændigheder bliver ting og huse i højere grad oplevet som billeder, ikke som noget der i dybere forstand giver eksistentiel resonans. Bygninger og anlæg kan have en høj performativitet og virke stimulerende i livsstilssammenhæng, hvilket for majoriteten er det vigtigste. Den stemthed, med hvilken man til og med 1950'erne, gennem folkeskolen, værnepligten, pressen, de gamle politiske partier og mærkedage vedr. besættelsen, tænkte på historien som levende fortid og nutidig udfordring "for vort danske samfund", er forsvundet i lutter hastighed og ekspansion. Vi svømmer alle i en strøm af pur nutid tilsat en vis uro i forhold til fremtiden. Enkelte meget publicerede tegnestuer reklamerer med en "hedonistisk arkitektur", medens statsministeren siger "Nu skal vi jo ikke politisere udviklingen". Vi, og fremfor alt ungdommen, lever i en udstrakt mentalitet af pragmatisk nutid og direkte modvilje over for kritiske positioner. De kritisk årvågne positioner, der fra P.V. Jensen Klint over Steen Eiler Rasmussen og PH til enkelte

aktuelle dagbladsanmeldere har udgjort vitaminerne i en levende bygningskultur og den offentlige debat, er så godt som forsvundet. I dag er det kun enkelte skribenter og aldersstegne arkitekter, der skaber en levende offentlighed omkring bygningskulturens mål og midler. Tegnestuerne er af kommercielle og strategiske årsager uhyre forsigtige. Lærerne på arkitektskolerne passer tilsvarende deres job, men er ikke aktive i forhold til at præge udviklingen.

Kultur kommer af latin (*colo, colui, cultum, colere*), der betyder så meget som at ”mildne sæderne”. Det vil sige en århundredelang kulturalisation af landskabet gennem bosætninger og deres forbindende veje. Det er disse spor og aflejringer i landskabet frem til lufthavne, masseboliger og monumentalbygninger, der udgør den akkumulerede bygningskulturarv. Mange mener, at kultur er noget, der nok bruges for mange støttekroner på. Og ”levende kulturarv” er i hovedsagen desværre nok en køn besværgelse, som optager Akadimirådet, enkelte embedsmænd i Kulturministeriet, Realdania og medlemmer af lokalforeninger og Hovedstadens forskønnelse. Men danskerne som sådan er ikke stolte af deres arkitektur, som finner er. Kampene på bygningskulturens vegne foregår som defensive pip. Ødelæggelsen af kystområder er noget enkelte billedkunstnere og byplanlæggere protesterer imod, men de er magtesløse over for de turistmæssige og egsudviklingsmæssige begrundelser. Arkitektskolerne er, bortset fra Ålborg, tavse, som det er ved at blive normen.

Arkitektur er det, der foregår inden for murene og mellem murene (byen, landskabet). Rovdriften på landskabets diversitet og milde former for skønhed er en brutal kendsgerning. Ligesom landzonernes arkitektur har mistet sin traderede skønhed af architecture without architects, også af mange gode grunde. Mange vil helst bo i bymæssig sammenhæng, og det er en uomgængelig tendens. I byerne er det man forventer af nybyggeri og infrastruktur, at det opmuntrer en let narcissistisk følelse af at være en del af det internationale blå tog, dvs. at byen er et fuldt opdateret sted i verden. En intelligent omgang med kulturminde forekommer i en enklave af restaureringsarkitekter og inden for en intelligent, innovativ og overraskende nutidsarkitektur, når den kommer til orde. En række hædvundne værdier i arkitekturen håndhæves blandt disse. Men mange, fx arkitektstuderende, opfatter deres virke som et job, en karrieremulighed.

Skillelinjen mellem såkaldt kunstnerisk praksis og byggende praksis bliver samtidig større i visse fraktioner. Inden for de seneste årtier har der på landets arkitekt-skoler udviklet sig grupperinger, der aldrig vil få noget opført, fordi deres ideer er for radikale eller abstrakt teoretiserede. Dette er en ret ny situation, der skader bredden.

Hvad angår det at gøre verden beboelig, at mildne sæderne, er bæredygtighed trådt ind som en opmærksomhed, men ikke som en aktiv debatterende og engageret udfordring blandt studerende. Også tegnestuerne behandler et stykke ad vejen, bæredygtighed som et lov-

givningsmæssigt påkrævet parameter. For første gang i generationer er der ingen stærk passion i arkitektuddannelsen, ingen brændende ild som der bør være på et akademi. Tingene kører blot, og man passer sine ting, men ingen grupperinger blandt de studerende virker vakt af højere tanker, eller noget der rækker udover dem selv, i form af en levende kollektiv debat. Denne matte tilfredshed vil blive et problem for en levende kulturarv på arkitekturens gebet. Hvis arkitektur blot drejer sig om at turnere en given bygning med en vis elegance, som ren og skær *design*, så vil kulturarven i en bred forstand reduceres til typer af international mainstream arkitektur. Den sociale sensibilitet, den sans for hvordan man kæder bebyggelser sammen i helheder videre ud i byen og landskabet med en vis nænsomhed, vil forsvinde sammen med den sociologiske fantasi. Dermed har den danske arkitektur og brugskultur mistet sit særkende. Og dermed vil det, som vi er stolte af som en intelligent lille nation, der identitetspolitisk trods alt i national branding-hen-seende fremhæver sine arkitekter, komme i vanskeligheder.

For en levende kulturarv findes kun under tidens krumning. Den måde, hvorefter man griber tilbage, tænker over fortrin og fejltagelser, idet man vitaliserer traditionen på en måde, der undertiden er usynlig, men som er indarbejdet på en måde tilrejsende fortsat kan observere som et særpræg, en atmosfære, en kunnen, en opfattelse af at fremtiden, eller i det mindste noget af den, kan formes, og at det gode liv findes trods nedslående statistik-

ker for det nationale brug af lykkepiller, psykofarmika og det forbløffende forhold, at en tredjedel af kvinder under 30 år i klinisk forstand har lidt eller lider af depression. Meget få unge arkitekter og slet ingen arkitektstuderende melder sig i den offentlige debat om forbindelsen mellem livskvalitet og arkitektur. Dette er et sygdomstegn.

Vi har et lille tæt kultiveret land at forvalte i en verden præget af et mægtigt globalt udviklingstryk, kolossale kapitalkoncentrationer, asymmetri mellem finanskapital og produktiv kapital på en planet plaget af udtømmning af ressourcer. En levende kulturarv må medtænke og artikulere, hvad dette betyder som udfordring og som mulighed for eksemplarisk forslagsstillelse. Desuden som en mulighed for at manifestere dansk arkitektur i verden.

AfNina Ventzel Riis // Arkitekt MAA, ph.d., postdoc, Arkitektskolen Aarhus

DEN LEVENDE BYGNINGSKULTUR – ET FORHOLD MELLEM MENNESKE OG BYGNING

Begrebet *levende bygningskultur* rummer mange fortolkningsmuligheder og kan føre i mange retninger. Herunder vil jeg udfolde min forståelse af begrebet ud fra min forskningsmæssige baggrund. I januar 2015 forsvarede jeg ph.d.-afhandlingen *At håndtere det uhåndterbare – dokumentation af den arkitektoniske kulturarv*, hvori jeg udfolder begrebet atmosfære, som en værdi der er indbygget, iboende, uundgåelig og essentiel, når vi taler om bygningsarven. Det er i denne kontekst, at min forståelse af *den levende bygningskultur* har rod.

Når man har købt præmissen om, at en bygningskultur kan være levende (hvorfor den i sagens natur så også må kunne være død), giver begrebet anledning til en række spørgsmål:

Hvad er det der er, eller forventes at være, levende, og hvad kan vi bruge det til i vores forhold til bygningskulturen?

Bygningskulturen lever. Hvis definitionen på at leve er at findes så ja. Men hvilken bygningskultur lever så ikke, og hvordan lever den der gør? Jeg skitserer her to opfattelser af den levende bygningskultur.

1. Ifølge den antropomorfe opfattelse af bygningskulturen, der herhjemme i høj grad er italesat af blandt andre Johannes Exner, der i utallige anledninger har sat ord på denne forståelse af bygninger, samt nedskrevet den i artiklen ”Den historiske bygnings væren på liv og død”, så fødes bygningen, når den opføres, hvorefter forfaldet sætter ind på dag ét. Bygningen nedbrydes langsomt. Af vejrliget, af slid gennem brug og af menneskelige interventioner, der fjerner bygningen fra dens oprindelige idé for at føre den ind i en ny tid, en ny funktion. Bygningens forandringer er en del af bygningens liv og præmis for at være i live. Exner mener, at bygningens liv og livshistorie er uhyre vigtig, når man restaurerer en bygning, og Exner ønsker på bedste Ruskin manér at bevare bygningens originalsubstans netop på grund af sporene efter bygningens liv. Bygningens originalsubstans repræsenterer en tidslighed, som vi ikke kan undgå, og som giver os identitetsfølelse og fortællerværdi. Bygningens eksistens sammenlignes med et menneskeligt liv fra fødsel, gennem kriser, omvæltninger, alderdom og død med de ar og rynker et liv giver. Tidsligheden lagret i den byggede

kulturarv er en værdi, der aldrig kan genskabes, hvis den fjernes under restaurering eller transformation. Ej heller kan den skabes af mennesker i nybyggeri.

2. Den fænomenologiske opfattelse af den levende bygningskultur tager sit udgangspunkt i mødet mellem menneske og bygning. Bygninger står, hvor de er blevet placeret, og vores forhold til dem foregår derfor altid i kraft af, at vi opsøger, besøger eller tilfældigt går forbi dem. Uanset anledningen, til at et menneskeligt subjekt møder et bygningsobjekt, sker der en udveksling i spændingsfeltet mellem menneske og bygning. Vi ved det alle. Vi mærker det, når vi påvirkes særligt og forskelligt fra bygning til bygning. Og vi italesætter at givne bygninger er fantastiske, spektakulære eller seværdige. Men ofte her stopper vores sprog omkring vores subjektive opfattelse af bygningsobjekters påvirkning af os, hvorefter vi begynder at påpege, udpege og værdisætte de konkrete og objektive værdier. Bevaring og udvikling af bygningskulturen udføres derfor ofte på baggrund af konkrete og målbare bevaringsværdier. Man kunne kalde det et paradoks, når vi nu først og fremmest gribes, fascineres og optages af bygningshelhedens samlede udstråling og direkte påvirkning. Vi reducerer vores forståelse af bygningsarven til en geometrisk forståelse, hvor bygningen måles og vurderes ud fra proportioner, alder, byggestil og andre målbare parametre; vi degraderer bygningen til en ren dimensionalitet, eller som den objektorienterede filosof Timothy Morton kalder det, a solid lump.

Bygninger er dimensionaliter, men lige præcis bygningskulturen er meget mere end solid lumps. Den rummer værdier, som vi ikke har sprog og metoder til at håndtere, og som vi derfor ikke har adgang til. Bygningskulturen er, i mødet mellem menneske og bygning, levende, men vi behandler den som død på trods af vores intentioner om det modsatte.

Jeg oplever, at der er ved at ske en ændring i den måde, som vi forstår bygningskulturen på, men at vores forvaltning, dokumentation og værdisætning af bygningskulturen halter efter eller endnu værre, står helt stille og efterlades langt efter det dynamiske og foranderlige kulturarvsbegreb. I divergensen mellem forståelse og håndtering risikerer vi at miste betydningsfulde værdier, fordi vi ikke ved, hvordan vi passer på dem og håndterer dem i restaureringer, der skal sikre bygningernes fremtid. I faglige forsamlinger taler vi om levende bygningskultur, immaterielle værdier, atmosfære og oplevelsesværdi, men vi ændrer ikke på vores tilgange til håndtering af de objekter, vi kalder for bygningskultur. Vil vi have adgang til denne type værdier i bygningskulturen, som vi omtaler og fascineres af, må vi også ændre og udvide vores bevidsthed omkring mulige typer af værdier i bygningskulturen. Jeg ser et endnu urørt potentiale i den bygningskultur, som vi allerede beskæftiger os med, og jeg tror, at vi kan få meget mere ud af den, end vi gør i dag.

Begrebet levende bygningskultur er for mig således ikke noget nyt, der skal introduceres til vores felt. Men

det er en ny anskuelsesform, forståelse og bevidsthed omkring den bygningskultur, som vi kender og arbejder med lige nu. Vi sætter ind og gør en masse for at bevare og udvikle bygningskulturen, vi er ambitiøse, og det vi gør, gør vi som regel på et højt niveau. Men vi kan få mere ud af bygningskulturen, få adgang til flere lag af værdier og dermed opnå mere forståelse og bevidsthed, end vi gør i dag, hvilket vil kunne give anledning til en anderledes bevaringspraksis og dermed ende ud med en mere mangfoldig mængde bygningskultur. Den øgede interesse for bygningskulturens atmosfærer, immaterielle værdier og oplevelsen af en bygning er af en anden karakter end stilarter, materialevalg og proportioner (som stadig er og fremover stadig vil være vigtige), men det ændrer målet for forståelse, og når målet bliver et andet, må midlet derfor også ændres.

Den levende bygningskultur er i min optik den bygningskultur, som vi alle kender. Vi taler om den som levende men behandler den som statisk eller sågar død. Nærmer man sig derimod bygningen med en fænomenologisk tilgang, giver man sansningen vægt i analysen. I den fænomenologi, der omhandler atmosfære, slår det kropslige ved vores sansning særlig stærkt igennem, fordi atmosfærer er fænomener, som vi mærker med alle vores sanser, ikke bare synssansen, men også hørelsen, smagssansen, lugtesansen og følesansen. Når vi anlægger et fænomenologisk og atmosfærisk syn på bygningskulturen, flyttes fokus fra den menneskelige fysiske skala til den kropslige sansning, hvilket er oplagt og åbenlyst

at udnytte inden for bygningskunsten. Det betyder ikke, at den menneskelige skala, geometriske opmåling og historiske vidensbank er forkert eller uinteressant, men det betyder, at vi ved at anlægge en fænomenologisk betragtning af bygningskulturen får fat i noget *andet* i bygningerne, end vi plejer. Ved at få adgang til dette *andet* i bygningerne vil vi begynde at opleve bygningerne anderledes, levende, fordi det sker gennem vores sanseapparat. En bygnings atmosfære ændrer sig gennem døgnet, gennem året og ved forskellige lejligheder. Den ændrer sig, i forhold til hvad og hvem der fylder bygningen, og den påvirkes således af dens omgivelser. Både mennesker og bygninger påvirker hinanden, og dette spændingsfelt mellem menneske og bygning og alt hvad der kan foregå heri; atmosfærer, sansninger, stemthed og foranderlighed er dét, der gør bygningskulturen levende. Vores forhold til bygningerne og ikke mindst vores forståelse af disse forhold er langt fra uvæsentlige. At opleve og forstå en bygning sker ikke gennem envejskommunikation, men er en hændelse, der opstår i mødet mellem menneske og bygning, i de foranderlige tilstande begge kan befinde sig i. At forstå hvad der sker i dette møde, hvor bygninger påvirker mennesker og sætter dem i en bestemt stemning, og hvor mennesker påvirker bygninger gennem deres tilstedeværelse, ændringer af materialer og form, er vigtigt for bevaring og udvikling af bygningskulturen.

Svaret på mit indledende spørgsmål omkring, hvad der forventes at være levende, og hvordan det kan bruges

i bygningskulturen, bevæger sig således over i en fænomenologisk tilgang til mødet mellem mennesker og bygninger. Exners forståelse af bygningen som levende er for mig at se statisk og må ses som en metafor, der kan bruges som teoretisk metode til argumentation for indgreb eller modstand mod indgreb i originals substansen ved en ændring i bygningsmassen. Med den fænomenologiske analyse og tilgang til bygningskulturen får vi en udvidet bevidsthed omkring vores sanseapparat og vores evne til at påvirkes og stemmes af vores omgivelser. Der kan gennem fænomenologien udvikles metoder til, kontrolleret, at lade subjektiviteten give os adgang til nye lag af bygningskulturen. Det vil åbne op for en ny måde at se og forstå bygningskulturen på, som ikke kun er en beskuen- de tilgang til en samling særligt fine og bevaringsværdige objekter, men en helstøbt forståelse udsprunget af menneskekroppens færden i og dialog med bygningerne.

Af Martin Zerlang // Mag.art., professor ved Københavns Universitet

NÅR BYGNINGSKULTUREN LEVER

Hvad er kultur? Hvad er bygningskultur? Hvad vil det sige, at en bygningskultur lever? Til det første spørgsmål ville man engang have svaret, at kultur enten er noget, man har, eller noget man er. Det er enten en dannelse, som man har erhvervet sig ved ”at læse det bedste, der er tænkt og skrevet”, eller det er en hel livsform, inklusive den måde man bor og lever på. Foreningen Bedre Byggeskik blev dannet i 1915, i de samme år hvor antropologer udviklede begrebet om kultur som en livsform, og den bedre byggeskik skulle redde livsformen. Et par år efter trådte den første lov om bygningsfredning i kraft. Nedrivningen i 1913 af Efterslægtsselskabets Skole – en smuk renæssancebygning på Østergade – havde rejst en fredningsbevægelse, som ønskede at sikre det bedste fra fortiden for efterslægten.

Men kultur er ikke kun noget man har eller er; det er noget man gør; og i dag ville man tilføje, at kultur i højere

grad er noget man gør. Sådan forstået er kultur ikke en allerede given værdi eller betydning, man realiserer, men noget der formuleres som en erfaring eller en fortælling, idet man handler. Og kultur udgår heller ikke fra et fællesskab, der allerede eksisterer, men sigter mod at skabe dette fællesskab.

Hvis kulturen er en livsform, kan man også definere den som vaner, men modernisering betyder, at livsformen kommer i skred, og så sker det, som sættes på ord i *Det kommunistiske Manifest*: at "alt fast og solidt fordufter". Så bliver kultur en arv, som nogen fortrænger og andre fortolker, som nogen skrotter og andre samler sig om. Og så bliver kulturzonen en kampzone, hvor resultatet kan svinge til begge sider.

Kampzonen viser sig fx i litteraturen, hvor man i de senere år har set en hel stribe bøger, der sætter spørgsmålstegn ved den arkitektoniske kulturarv fra 1960'erne: Allerede i 1987 kunne Tage Skou Hansen i *Krukken og stenen* fortælle om Gjellerupplanen som utopi og virkelighed, i *Jorden under høje Gladsaxe* (2002) viser Camilla Christensen, at det hyper-modernistiske byggeri har en årtusindlang forhistorie; i *Min ukendte bror* (2015) skitserer Niels Lyngsø gennem en historisk flyvetur Fingerplanen og udviklingen af Vestegnen, og i murstensromanen *Planen* (2015) sætter Morten Pape kritisk fokus på Urbanplanen. Som en slags replik til Københavns rådhus, der pralende kundgør, at "Saa er By som Borger", skriver Pape:

”De enorme beboelsesklodser af beton kaster lange firkantede skygger, der krydser hullede parkeringspladser, ujævne fortove og stier med utallige lappeløsninger i asfalten, der som en maltrakteret krop er forsøgt surret sammen med nål og tråd uden bedøvelse”.

Kampzonen viser sig også i selve bygningskulturen. Og inden for de senere år er spørgsmålet om kulturarven blevet et hovedspørgsmål inden for byggeri. Her skal nævnes to eksempler, hvor undertegnede har været impliceret som konsulent. Den gamle kongeby i Viborg indbød i 2011 til en stor konkurrence om ”tilgængeliggørelse af kulturarven”. Og Frederiksværk, der i 2008 udformede projektet ”Stålsat By”, udskrev i 2014 en konkurrence, der skulle tage fat i kulturarven fra denne Danmarks første industriby.

I tilfældet Viborg viste det sig, at litteraturens fortolkninger af byens steder var en førsteklases genvej i jagten på det arkitektoniske arvegods. Byen er sprængfyldt med litterære minder fra middelalder, fra *Karrig Nidding*, Danmarks første teaterstykke fra omkring 1600, fra Blichers tid og frem til det 20. århundrede, hvor Peer Hultberg med *Byen og verden* (1993) gav et signalement af byens åndelige liv, mens Peter Seeberg, der også var byens museumsinspektør, i flere skrifter gav signalementer af byens hemmelige og betydningsfulde rum.

Og i tilfældet Frederiksværk viste det sig, at billedkunsten kunne bidrage til at udvide det perspektiv, som var skitseret i konkurrenceprogrammet. J. Th. Lundbye,

der var søn af en raketmester på værket, forelskede sig i det romantiske landskab, der lå uden for værket. Men værket selv fik også sin maler. I 1954 inviterede arbejdere på Staalværværket Victor Brockdorff til byen for at gengive deres ”dramatiske arbejdsplads”. Og for det vindende arkitekthold omkring Erik Brandt Dam og Sleth Arkitekter var det nærliggende at se den kæmpestore Genbrugsstation, anlagt på opfyldning i fjorden, som en invitation til at gøre Frederiksværk til et center for nogle af de nyeste tendenser i kunstverdenen, land art og installationskunst.

I 1970’erne blev mere end 40.000 kvadratmeter af Frederiksværk forvandlet fra kulturelt skatkammer til tomter, men tomterne kunne, sammen med de stadig mange levn fra den industrielle fortid, tolkes som en udfordring for arkitektoniske indgreb, der søgte at genskabe forbindelsen mellem byens fortid og dens nutid. I stedet for at se på kulturarven med museumsbrillen, gjaldt det om at se den med mobiliseringsbrillen: Kulturarv som katalysator for byudvikling.

Hvis man med seks linjer skal anføre, hvordan der kunne ”katalyseres” i Frederiksværk, så kunne man pege på følgende: åen – hvis reelle identitet som kanal skulle trækkes frem; gjethuset – hvis lighed med en hovedgård skulle nedtones til fordel for dets baggrund som industrielt værk; træerne – som kunne binde byens rum sammen; veje, der som Nørregade, var blevet lukket inde, skulle lukkes op; stianlæg – som kunne sætte byen i forbindelse med det omgivende landskab; og borgerne – som så vidt

muligt selv skulle inddrages i processen, bl.a. ved plantningen af træer.

Hvis det med de kulturelle levn lykkes at sætte strøm til forbindelsen mellem fortid og nutid, begynder byen at leve. Og kultur er her hverken noget, man har, eller noget man er, men noget man gør.

*MORTEN BIRK JØRGENSEN // THOMAS BO JENSEN
// CHRISTOFFER HARLANG // METTE MECHLEN
SØREN VADSTRUP // CARSTEN THAU // NINA VIL*

